Keele UNIVERSITY

YASAL KAPASİTE HAKKI

TÜRKİYE'DE BİLİŞSEL ENGELLİ BİREYLERİN YAŞAMLARINDA VESAYET HUKUKU, TANINMA VE KATILIM

Dr Ezgi Taşcıoğlu & Dr Ezgi Şeref

THIS IS KEELE

Yasal Kapasite Hakkı:

Türkiye'de Bilişsel Engelli Bireylerin Yaşamlarında Vesayet Hukuku, Tanınma ve Katılım

Dr Ezgi Taşcıoğlu & Dr Ezgi Şeref

Bu araştırma raporu, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi (ESRC) tarafından desteklenen (ES/W003945/1) ve Birleşik Krallık'taki Keele Üniversitesi Hukuk Bölümü bünyesinde yürütülen "Yasal Kapasitenin İzinde: Türkiye'de Bilişsel Engelli Bireylerin Hayatında Hukuk, Vesayet ve Destekli Karar Verme" başlıklı proje kapsamında gerçekleştirilen özgün araştırmaya dayanmaktadır.

Proje ortağımız Engelli Kadın Derneği'ne projeye verdikleri destek için teşekkür ederiz.

Projeye katkı sunan ve Türkiye'de yasal kapasitenin desteklenmesine ilişkin zorlukları ve imkanları anlamamıza yardımcı olan tüm kurum ve kişilere içten teşekkürlerimizi sunarız.

Raporun kolay okunur özetine internet sitemiz üzerinden ulaşabilirsiniz.

Kolay okunur özetin hazırlanması ve Türkçeye çevrilmesi konusundaki destekleri için People First (Öz-Savunuculuk) Derneği'ne teşekkür ederiz.

Bu rapor ve proje hakkında sorularınız için lütfen proje yürütücüsü Dr Taşcıoğlu ile e.e.tascioglu@keele.ac.uk email adresi üzerinden iletişime geçiniz.

© Ezgi Taşcıoğlu ve Ezgi Şeref, 2026

Bu çalışma, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

İçindekiler

Özet 1

1. Proje Hakkında 3

Araştırma Hakkında 3

Bilişsel Engelli Katılımcılar 4

Aile Üyeleri 6

Hukukçular 7

Tıp Doktorları 9

2. Yasal Kapasite Hakkı 11

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi 11

Madde 12: Yasa Önünde Eşit Tanınma 12

Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Yasal Kapasite 13

3. Yasal Kapasite Hukuku ve Uygulaması 15

Türk Medeni Kanunu'nda Yasal Kapasite 15

Kısıtlama Başvuruları 17

Ayırt Etme Gücü Değerlendirmeleri 20

Kısıtlama Davaları 24

4. Vesayet, Bakım ve Kırılganlık 29

Vesayet ve Uzatılmış Velayet 29

Bakım, Toplumsal Cinsiyet ve Vesayetin Sıradanlaşması 31

İhmal, İstismar ve Denetim 34

Çelişkiler İçinde Yol Almak 37

5. Yasal Kapasiteyi Yeniden Düşünmek 41

Gündelik Yaşamda Yasal Kapasite 41

Erişilebilirlik 44

Bilgi ve İletişim 46

Tanınma, Destek ve Katılım 48

Yetişkin Yaşamın Mümkün Kılınması 51

Yetişkinliğe Geçiş ve İstihdam 51

Bağımsız Yaşam 55

Toplumsal Katılım ve Öz-Savunuculuk 56

Öneriler 59

Özet

Bu rapor, ESRC tarafından desteklenen ve Birleşik Krallık'taki Keele Üniversitesi bünyesinde yürütülen "Yasal Kapasitenin İzinde: Türkiye'de Bilişsel Engelli Bireylerin Hayatında Hukuk, Vesayet ve Destekli Karar Verme" başlıklı projenin bulgularını sunmaktadır. Bilişsel engelli bireyler, aile üyeleri, hukukçular ve tıp doktorları dahil olmak üzere 44 katılımcıyla gerçekleştirilen görüşmelere dayanan proje, Türkiye'de bilişsel engelli bireylerin yasal kapasite hakkının nasıl kurulduğunu, sınırlandırıldığını ve deneyimlendiğini; ayrıca bu hakkın anlamlı biçimde kullanılabilmesi için hangi koşulların gerekli olduğunu incelemektedir.

Projenin bulguları bu raporda üç bölüm halinde sunulmaktadır.

İlk olarak rapor, vesayet hukukunun pratikte nasıl işlediğini incelemektedir. Bulgular, kırılganlık, korunma ve idari zorunluluk etrafında şekillenen yaygın bir söylemin, bilişsel engelli bireylerin yasal kapasite hakkının sınırlandırılmasını olağanlaştırdığını göstermektedir. Ayırt etme gücünün yokluğu bilişsel engelli bireyler için çoğu zaman varsayılmakta; belirli kararlara özgü olarak değil yaşamın tüm alanlarına yayılarak uygulanmakta ve kalıcı bir hukuki statü olarak ele alınmaktadır. Tıbbi raporlar vesayet davalarında belirleyici olurken, bilişsel engelli bireyler rutin olarak kendilerini doğrudan etkileyen bu hukuki sürecin dışında bırakılmaktadır. Yasal kapasite bir kez sınırlandırıldığında ise, kısıtlamanın kaldırılmasına yönelik yollar son derece sınırlı kalmaktadır.

İkinci olarak rapor, vesayeti bakım ilişkileriyle kesişimi içerisinde ele almaktadır. Bulgular, vesayetin gündelik aile yaşamına derin biçimde yerleşmiş olduğunu ve çoğu zaman anneler tarafından mevcut bakım sorumluluklarının bir uzantısı olarak üstlenildiğini göstermektedir. Vesayet ile bakım arasındaki bu kesişim, yerleşik bağımlılık örüntülerini yeniden üretmektedir. Özellikle uzatılmış velayet, bilişsel engelli bireylerin bağımsız yetişkin yaşamı sürdüremeyecekleri ve başkalarına bağımlı kalmak zorunda oldukları varsayımını devam ettirmektedir. Araştırma ayrıca uzatılmış velayetin uygulamada tutarsız biçimlerde hayata geçirildiğini ortaya koymaktadır.

Vesayet çoğu zaman bakım ve koruma için gerekli bir mekanizma olarak gerekçelendirilse de araştırma bulguları ciddi bir gerilime işaret etmektedir: vesayet yoluyla karar verme yetkisinin tek bir kişide yoğunlaşması, yapısal bir risk ortamı yaratmakta; kısıtlanan kişiyi ihmal ve istismara maruz kalma risklerine açık hale getirmektedir. Vasilerin denetlenmesi gibi hukuki güvenceler zayıf

kalmakta ya da tutarsız biçimde uygulanmakta; bu yetkinin nasıl kullanıldığına ilişkin gözetim sınırlı kalmaktadır. Aileler ise bu gerilimler içerisinde vesayeti gerekli görmeye ya da en azından mevcut seçenekler içinden en az zararlı seçenek olarak kabul etmeye mecbur bırakılmaktadır.

Üçüncü olarak rapor, bilişsel engelli katılımcıların deneyimlerine odaklanmaktadır. Katılımcıların deneyimleri, hukuk ve toplumda yerleşik engellilik algısı ile engelli kişilerin gündelik yaşamda rutinler, ilişkiler ve farklı iletişim biçimleri aracılığıyla deneyimledikleri yasal kapasite arasında açık bir uçurum olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, yasal kapasitenin kullanılabilmesi açısından birbiriyle bağlantılı dört temel koşul öne çıkmaktadır: erişilebilirlik; bilgi ve iletişime erişim; tanınma, destek ve katılım; ve yetişkin bir yaşam sürdürebilmek için gerekli toplumsal koşullar.

Engelli katılımcılar bu alanların tamamında önemli bariyerlerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Sağlık ve idari sistemler başta olmak üzere kurumsal ortamlar çoğu zaman erişilirlikten uzak, yön bulması zor ve karmaşık yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bilgi genellikle erilişir formatlarda sunulmamakta; iletişim pratikleri ise sözlü iletişimden farklı ifade biçimlerini çoğu zaman dikkate almamaktadır. Bilgi ve iletişimde yaşanan bu sorunlar desteğe erişim imkanını daha da kısıtlamakta, ayrıca ceza hukuku ile karşılaşmalarda olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir.

Bununla birlikte bulgular, engelli bireylerin muhatap olarak tanındıkları ve uygun biçimde desteklendikleri durumlarda karar alma süreçlerine katılımlarının mümkün hale geldiğini göstermektedir. Etkileşimlerin uyarlanması, iletişimin erişilebilir kılınması ve güven ilişkilerinin kurulması halinde bireyler tercihlerini ifade edebilmekte ve karmaşık kurumsal ortamlarda dahi karar süreçlerine katılabilmektedir. Bulgular ayrıca, yasal kapasitenin kullanılabilmesi açısından bağımsız yaşamın, istihdamın ve toplumsal katılımın önemini de vurgulamaktadır. Ancak bu alanlardaki imkanlar bilişsel engelli bireyler için oldukça sınırlı kalmakta; toplumsal yaşam çoğu zaman aile ya da eğitim çevreleriyle sınırlı kalmaktadır.

Sonuç olarak rapor, EHS'nin 12. maddesiyle uyumun tıbbi tanıya dayalı ikame karar verme yaklaşımlarından uzaklaşılarak erişilebilirlik, destek, katılım ve bilişsel engelli bireylerin eşit hak özneleri olarak tanınmasına dayanan hukuki ve toplumsal yapılara yönelmeyi gerektirdiğini göstermektedir. Yasal kapasitenin eşit biçimde kullanılabilmesi yalnızca hukuki reformlarla değil, aynı zamanda yasal kapasitenin hayata geçirildiği kurumsal, toplumsal ve ilişkisel koşulların dönüşümüyle mümkün olabilecektir.

1. Proje Hakkında

Vesayet gibi ikame karar alma rejimleri, bilişsel engelli bireylerin yasal kapasite hakkını reddeden ve kısıtlayan temel hukuk ve toplum mekanizmaları arasında yer alır. 2006 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (EHS), bu konuda önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Sözleşme'nin 12. maddesi, kişinin karar verme kapasitesi ile hak ve yükümlülüklere sahip olma ve bunları kullanma hakkı anlamına gelen yasal kapasiteyi açık biçimde birbirinden ayırarak bilişsel engelli bireylerin yasal kapasite hakkından eşit şekilde yararlanma hakkını teyit eder. Ayrıca devletlere, bireylerin yaşamın tüm alanlarında bu haktan yararlanabilmesi için gerekli desteği sağlama konusunda bir yükümlülük getirir.

Türkiye, EHS'yi 2007 yılında imzalamış ve 2009 yılında onaylamıştır. Bu onay, EHS'yi Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca Türkiye'de iç hukukun doğrudan bağlayıcı bir parçası haline getirmiştir. Ancak Engelli Hakları Komitesi'nin 2019 yılında yayınlanan Türkiye'ye İlişkin Sonuç Gözlemleri raporunun da ortaya koyduğu gibi, iç hukuk ve uygulama EHS'den doğan yükümlülükleri karşılamaktan oldukça uzaktır. Komite, özellikle 12. madde bağlamında, yasal kapasite hakkının engelliliğe bağlı olarak sınırlandırılmasına yol açan vesayet rejimine dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda bu raporun dayandığı araştırma projesi, Türkiye hukuk ve gündelik yaşamında yasal kapasitenin desteklenmesinin önündeki güçlükleri ve imkanları incelemeyi amaçlamıştır. Projenin daha geniş kapsamlı hedefi, bilişsel engelli bireylerin EHS'nin 12. maddesiyle güvence altına alınmış haklarına ilişkin farkındalığı artırmak ve onları güçlendirerek diğer bireylerlerle eşit koşullarda yasal kapasite hakkından yararlabilmelerini sağlayacak koşulların oluşturulmasına katkıda bulunmaktır.

Araştırma Hakkında

Bu araştırma, bilişsel engelli bireyler, aile üyeleri ve alanda çalışan hukukçular ve tıp doktorlarıyla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen nitel verilere dayanmaktadır. Araştırmaya toplam 44 kişi katılmıştır: 11 bilişsel engelli birey, 15 aile üyesi, 8 hukuk profesyoneli ve 10 tıp doktoru. Veri toplama süreci Keele Üniversitesi Araştırma Etik Kurulu'ndan gerekli etik onay alındıktan sonra başlamıştır.

Katılımcılara erişim, ağırlıklı olarak sivil toplum alanında faaliyet gösteren aracı kuruluşlar üzerinden sağlanmıştır. Kartopu örnekleme ve çevrimiçi yöntemler de katılımcı bulmayı desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Bilgilendirilmiş onam katılımcılardan sözlü olarak alınarak kayıt altına alınmıştır. Tüm görüşmeler ses kaydıyla kaydedilmiş; onam verilmesi halinde bilişsel engelli katılımcılarla yapılan görüşmelerde çokduyulu iletişim biçimlerinin analizini desteklemek amacıyla video kaydı da kullanılmıştır. Bu rapor boyunca kullanılan tüm isimler takma isimdir ve katılımcıların gizliliğini ve anonimliklerini korumak amacıyla kimliklerini açığa çıkarabilecek bilgiler çıkarılmıştır.

Bilişsel Engelli Katılımcılar

Araştırma, başlangıç aşamasından itibaren bilişsel engelli bireylerin kendi hayatlarını doğrudan etkileyen karar alma ve politika oluşturma süreçlerinden sistematik biçimde dışlandığı gerçeğinin bilinciyle şekillenmiş ve dünya genelinde engelli bireyler ve örgütleri tarafından benimsenen “Biz olmadan, bizim hakkımızda asla” ilkesi doğrultusunda engelli bireylerin bakış açılarını, deneyimlerini ve bilgi üretme biçimlerini merkezine alarak ilerlemiştir. Bu yaklaşım, bilişsel engelli bireyleri salt araştırma konusu ya da nesnesi olarak değil, kendi karar alma süreçlerine dair tartışmalara katkı sunabilecek hak öznesi bireyler olarak tanıma anlamına da geldiğinden, yasal kapasite meselesine eğilen bir araştırma açısından daha da merkezi bir önem taşımaktaydı.

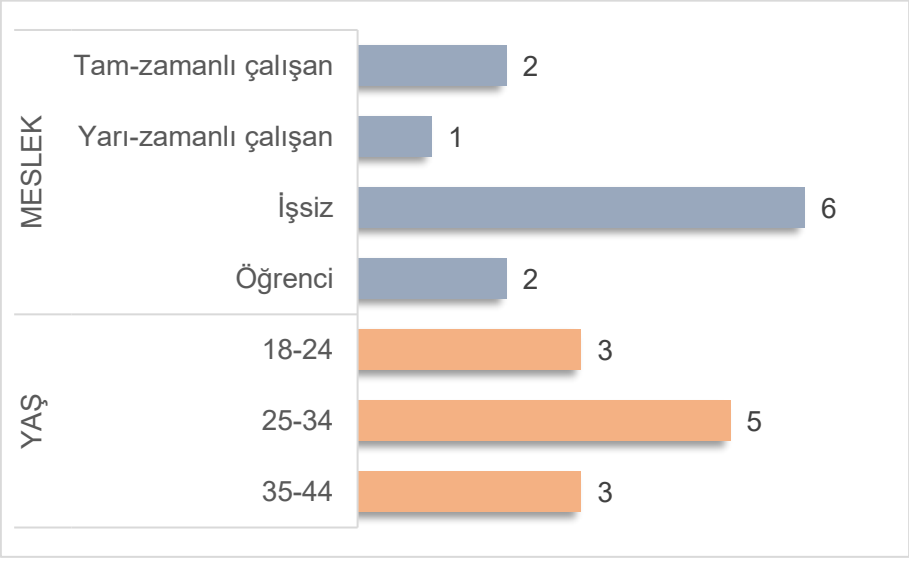
Proje kapsamında “bilişsel engellilik” kavramını zihinsel engelli, otistik ve diğer nörogelişimsel engelli bireyleri kapsayan geniş bir engellilik alanına işaret etmek amacıyla kullanıyoruz. Bu kategoride yer alan katılımcılar, kendilerini bilişsel engelli olarak tanımlayan yetişkin engelli bireylerdir. Odağı tanı kategorilerinden uzaklaştırarak katılımcıların hem bireysel hem kolektif düzeydeki deneyimlerine yöneltmek amacıyla raporda bilişsel engelli katılımcıların tanılarını belirtmiyoruz. Bazı katılımcılar, bilişsel engelliliklerinin yanında ruh sağlığı durumlarına da değinmiştir. Psikososyal engellilik bu projenin temel odağı olmamakla birlikte, katılımcıların paylaşımları bilişsel engellilik ile ruh sağlığı sorunlarının kesiştiği durumlarda farklı destek biçimlerine de ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

EHS’nin 12. maddesinde ifade edilen destek temelli paradigma doğrultusunda, projenin temel etik önceliklerinden biri, bilişsel engelli katılımcıların kendilerine saygı duyulduğunu hissedebilecekleri ve deneyimlerini kendi koşullarında paylaşabilecekleri güvenli bir katılım ortamı yaratmaktı. Bu

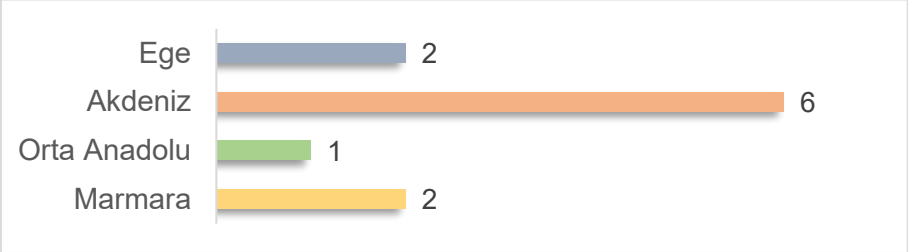
amaçla, sade dilde hazırlanmış bilgi ve onam formları da dahil olmak üzere araştırma materyalleri ve yöntemleri çeşitli biçimlerde uyarlanmıştır. Bilişsel engelli katılımcılara ayrıca araştırmaya katılıp katılmamaya karar verme aşamasında ve görüşme sırasında kendi seçtikleri bir kişinin desteğini alma seçeneği de sunulmuştur. Gerekli olduğu durumlarda, Türk Medeni Kanunu'nun 448. maddesi uyarınca hukuken kısıtlı katılımcıların vasilerinden de onam alınmıştır.

Araştırmamıza 18 yaş ve üzeri 11 bilişsel engelli yetişkin katıldı. Görüşmeler, katılımcıların paylaşımlarının içeriği, yönü ve biçimi üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabilmelerini sağlamak amacıyla esnek biçimde yapılandırıldı. Katılımcıları yazı yazarak, çizim yaparak ya da fotoğraf ve nesneler paylaşarak kendilerini en rahat hissettikleri şekillerde ifade etmeye teşvik ettik; katılımı kolaylaştıran zaman, güven ve destek ilişkilerinin rolü dahil olmak üzere görüşmelerin ilişkisel ve etkileşimsel dinamiklerine özel önem verdik. Üç bilişsel engelli katılımcı ebeveynleriyle birlikte görüşmeye katılırken bir görüşmede ise bir destek kişisi (katılımcının babası) görüşmede hazır bulundu. Görüşmeler eğitim, istihdam, sağlık ve sosyal hizmet sistemleriyle etkileşimler dahil olmak üzere katılımcıların gündelik yaşam deneyimlerine odaklandı.

Görüşme yaptığımız bilişsel engelli katılımcıların yaşları 19 ile 43 değişmekteydi. Görüşme tarihinde altı katılımcı işsizdi; üçü ücretli bir işte çalışmakta (ikisi tam zamanlı, biri yarı zamanlı); ikisi ise öğrenciydi. Coğrafi dağılım açısından katılımcıların çoğu Akdeniz Bölgesi'nde (n=6) ve diğerleri Ege (n=2), Marmara (n=2) ve İç Anadolu (n=1) bölgelerinde yaşamaktaydı.

Tablo 1.1: Bilişsel engelli katılımcıların (BEK) yaş ve meslek dağılımı

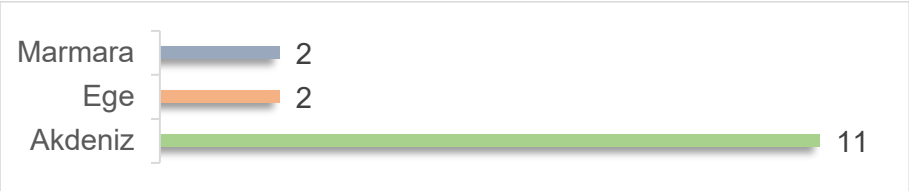

Tablo 1.2: Coğrafi dağılım (BEK)

Aile Üyeleri

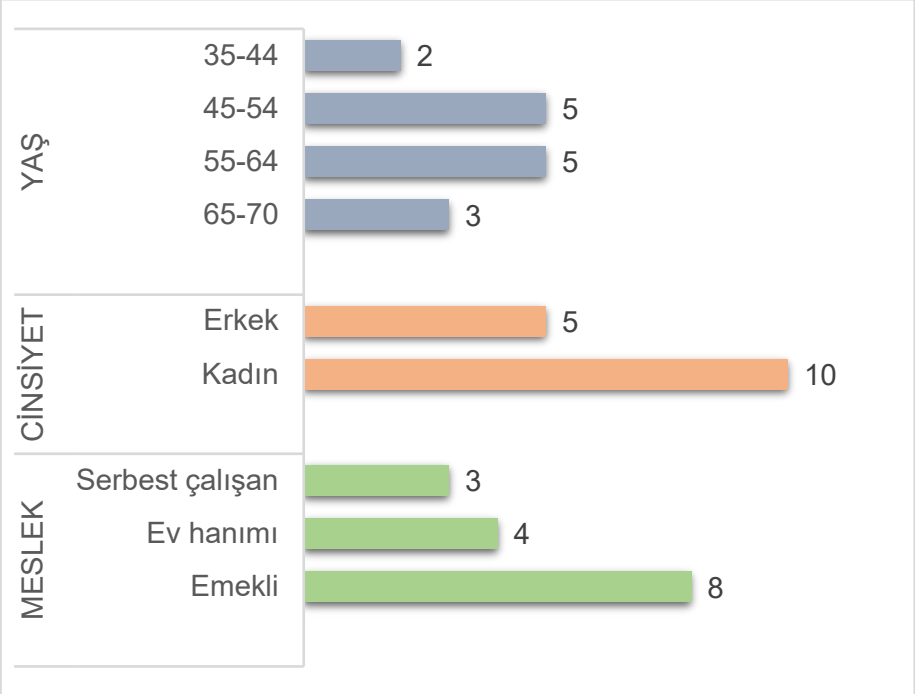
Araştırma kapsamında 15 bilişsel engelli yetişkinin aile üyesiyle anlatı temelli görüşmeler gerçekleştirdik. Aile üyesi katılımcılarımızın 10'u anne, 5'i ise baba olmak üzere tamamı ebeveyndi. Bu görüşmelere, katılımcıları hem kendilerinden hem de bilişsel engelli çocuklarına[1] dair genel ve açık uçlu bir soruyla başladık ve mümkün olduğunca az müdahaleyle katılımcıların kendi deneyimlerini ve anlatılarını ortaya koyabilmelerine alan açmaya çalıştık. Gerektiğinde, katılımcıların değindiği meseleleri ayrıntılandırmalarını teşvik etmek amacıyla takip soruları yönelttik ve engelli çocuklarıyla ve çocukları adına karar verme süreçleri, vesayet rejimine ilişkin deneyimler ve daha geniş anlamda engelli hakları gibi konuları da gündeme getirdik.

Aile üyesi katılımcıların yaşları 35 ila 65 yaş arasında değişmekteydi. Sekiz katılımcı emekli ve dört katılımcı ev hanımıyken üç katılımcı serbest çalışıyordu. Katılımcıların çoğu Akdeniz Bölgesi'nde (n=11), geri kalanlar Ege (n=2) ve Marmara (n=2) bölgelerinde yaşamaktaydı.

Tablo 1.3: Aile üyesi katılımcıların (AÜK) coğrafi dağılımı

[1] Burada "çocuk" sözcüğünü yalnızca ebeveyn-çocuk ilişkisini belirtmek amacıyla kullanıyoruz.

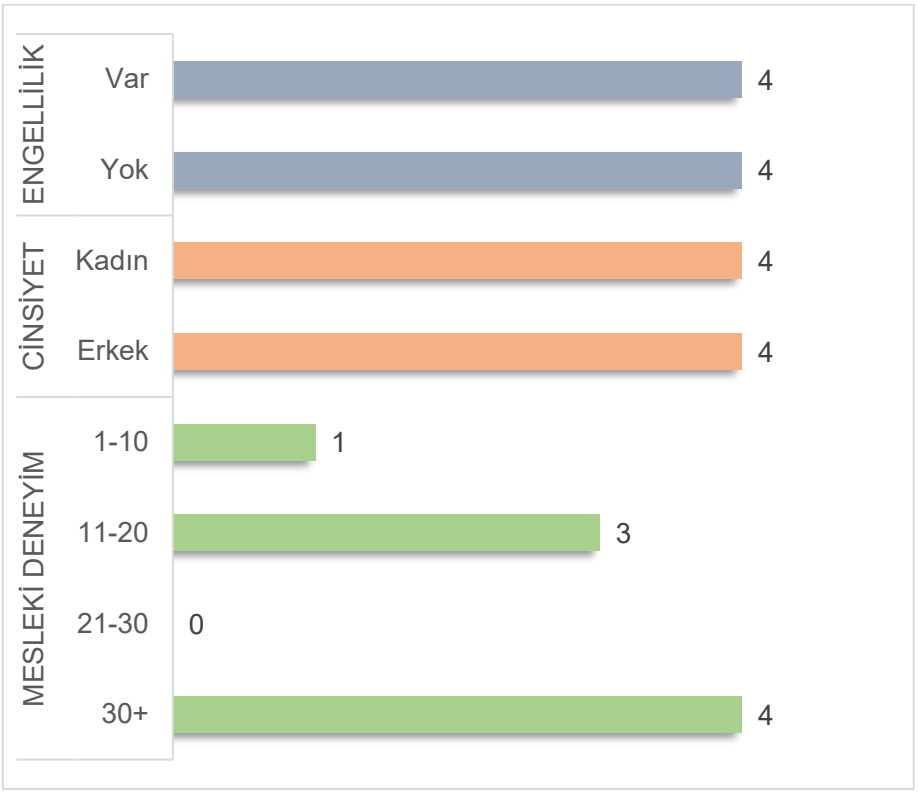

Tablo 1.4: Cinsiyet, yaş ve meslek dağılımı (AÜK)

Hukukçular

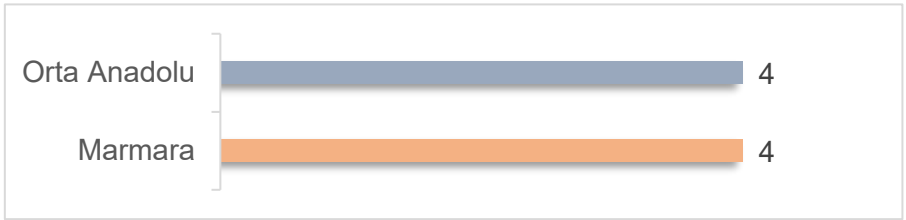
Bilişsel engelli bireylerle çalışma deneyimine sahip sekiz avukatla[2] yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirdik. Bu görüşmelerde katılımcılardan öncelikle kendilerini tanıtmalarını ve vesayet davaları dahil olmak üzere bilişsel engelli bireylerin ve ailelerinin karşılaştığı hukuki sorunlara ilişkin mesleki deneyimleri üzerine genel değerlendirmelerde bulunmalarını istedik. Takip soruları aracılığıyla ise bilişsel engelli bireylerin hukuki süreçlere katılımı, vesayet süreçlerinde geliştirilen mesleki stratejiler ve hukuk sistemi içerisindeki yapısal engeller gibi temalar daha derinlemesine değerlendirildi.

[2] Araştırmamızda vesayet rejiminin işleyişinde görev alan hakimlerle de görüşme yapmayı hedeflememize rağmen bu amaçla Hakimler ve Savcılar Kurulu'na yaptığımız izin başvurusu reddedilmiştir. Bu nedenle, vesayet sistemi içinde çalışan hakimlerden veri toplamak mümkün olmamıştır.

Görüşme yaptığımız hukukçuların yarısı kendini kadın (n=4), yarısı erkek (n=4) olarak tanımlıyordu. Katılımcıların yarısı engelli olduğunu belirtti (n=4). Görüşme tarihinde mesleki deneyim süreleri 10 yılın altından 30 yılın üzerine kadar değişmekte ve çoğu Marmara Bölgesi'nde (n=4), geri kalanlar ise İç Anadolu Bölgesi'nde (n=4) çalışmaktaydı.

Tablo 1.5: Hukukçu katılımcıların (HK) engellilik, cinsiyet ve mesleki deneyim dağılımı

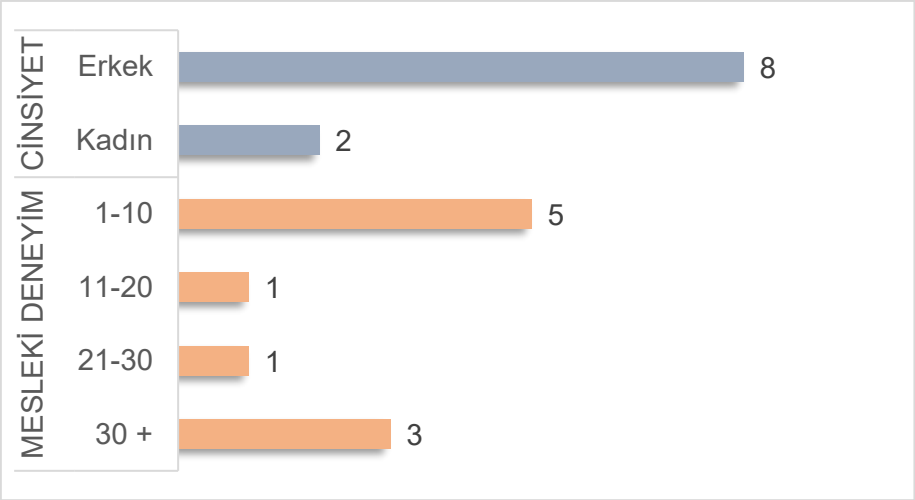

Tablo 1.6: Coğrafi dağılım (HK)

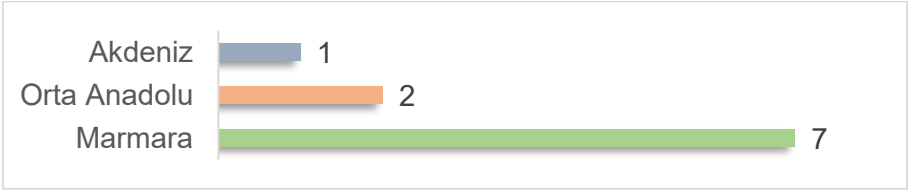
Tıp Doktorları

Son olarak, vesayet süreçleri kapsamında ayırt etme gücü değerlendirmesi yapma deneyimine sahip sekiz psikiyatrist ve iki nörolog dahil olmak üzere 10 tıp doktoruyla yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirdik. Bu görüşmelere, katılımcıların mesleki geçmişlerine ve ayırt etme gücü değerlendirmelerindeki rollerine ilişkin genel bir çerçeveyle başladık. Takip soruları aracılığıyla bilişsel engelli bireylerin tıbbi süreçlere katılımı, gündelik mesleki uygulamalarda karşılaşılan güçlükler ve bu güçlüklerle baş etmek amacıyla geliştirilen stratejiler gibi temalar daha derinlemesine değerlendirildi.

Görüşme tarihinde katılımcıların mesleki deneyimi beş yılın üzerinden 30 yılın üzerine kadar uzanmaktaydı. Sekiz katılımcı kendisini erkek olarak, iki katılımcı kadın olarak tanımladı. Katılımcıların çoğu Marmara Bölgesi'nde (n=7), geri kalanlar ise İç Anadolu (n=2) ve Akdeniz (n=1) bölgelerinde çalışmaktaydı.

Tablo 1.7: Doktor katılımcıların (DK) cinsiyet ve mesleki deneyim dağılımı

Tablo 1.8: Coğrafi dağılım (DK)

2. Yasal Kapasite Hakkı

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi

Bu araştırma projesi, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ne (EHS) ve özellikle 12. maddesinin merkezinde yer alan yasal kapasite kavramına dayanmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2006 yılında kabul edilen EHS, engelli bireylerin tüm insan haklarından tam olarak yararlanmasını ve topluma eşit katılımını teşvik etmeyi ve güvence altına almayı amaçlayan uluslararası bir insan hakları sözleşmesidir. Mayıs 2026 itibarıyla Sözleşme, 164 devlet tarafından imzalanmış ve 192 devlet ile Avrupa Birliği dahil olmak üzere 193 taraf tarafından onaylanmıştır. Devletler, EHS'yi onaylayarak Sözleşme'de yer alan hakları yasal, siyasi ve kurumsal tedbirler aracılığıyla hayata geçirmeyi taahhüt ederler. Bu yükümlülüklere uyum, taraf devletlerin uygulamalarını genellikle beş yılda bir periyodik olarak inceleyen BM Engelli Hakları Komitesi tarafından denetlenmektedir.

EHS, engelliliğe ilişkin hukuki ve toplumsal yaklaşımlarda bir paradigma değişimini temsil eden bir belge olarak kabul edilmektedir. Bu değişimin en az iki boyutu vardır. Birincisi, EHS'nin hazırlanma sürecinde engelli bireylerin üstlendiği merkezi roldür. "Biz olmadan, bizim hakkımızda asla" ilkesi rehberliğinde şekillenen bu süreç, engelli bireylerin bakış açılarının, önceliklerinin ve deneyimlerinin Sözleşme'nin dilini ve içeriğini doğrudan biçimlendirmesini sağlamıştır. İkincisi, bu katılımcı yaklaşım, engelliliğin kendisinin nasıl kavrandığına dair daha derin bir dönüşümü yansıtmaktadır. EHS, paternalist ve korumacı çerçevelerden uzaklaşarak engelli bireyleri eşit hak sahipleri olarak tanıyan ve ayrımcılık ile yapısal engelleri ortadan kaldırmayı ön plana alan hak temelli bir modeli temsil etmektedir. Sözleşme, engelli bireylerin toplumun etkin üyeleri olduğunu teyit etmekte ve ister hukuk ve siyaset alanında ister gündelik yaşamın sıradan meselelerinde olsun, hayatlarını etkileyen kararlara anlamlı biçimde katılmalarını talep etmektedir. Bu yönüyle EHS, yalnızca bir hukuki belge olmanın ötesinde, engelli bireylerin özneliğinin, onurunun ve eşitliğinin güçlü bir teyidi olarak da anlam kazanmaktadır.

EHS, engelli bireyler için yaşamın tüm alanlarını kapsayan geniş bir hak yelpazesini bünyesinde barındırır. Sözleşme; yaşama hakkı (Madde 10), adalete erişim (Madde 13), kişi özgürlüğü ve

güvenliği (Madde 14), işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye maruz kalmama (Madde 15), düşünce ve ifade özgürlüğü ile bilgiye erişim (Madde 21), özel hayata saygı (Madde 22) ve hane ve aile hayatına saygı (Madde 23) gibi medeni ve siyasal hakları güvence altına almaktadır. Bunların yanı sıra, yasa önünde eşit tanınma hakkı (Madde 12), sömürü, şiddet veya istismara maruz kalmama hakkı (Madde 16) ve bağımsız yaşam ve topluma dahil olma hakkı (Madde 19) gibi engelliliğe özgü güvenceleri de içermektedir. EHS ayrıca eğitim (Madde 24), sağlık (Madde 25), çalışma ve istihdam (Madde 27), yeterli yaşam standardı ve sosyal korunma (Madde 28), siyasal ve toplumsal yaşama katılım (Madde 29) ile kültürel yaşama katılım (Madde 30) dahil olmak üzere geniş bir ekonomik, sosyal ve kültürel haklar dizisini de güvence altına almaktadır.

Madde 12: Yasa Önünde Eşit Tanınma

EHS'nin "Yasa Önünde Eşit Tanınma" başlıklı 12. maddesi, Sözleşme'nin kapsayıcılık ve eşitlik anlayışının merkezinde yer alır. Madde, engelli bireylerin hukuk önünde kişi olarak tanınma ve uygun destek ve güvenceler eşliğinde başkalarıyla eşit koşullarda yasal kapasiteden yararlanma hakkına sahip olduğunu teyit eder.

Yasal kapasite, EHS bağlamında, bir kişinin hak ve yükümlülüklere sahip olabilme yetisini (diğer bir deyişle, hak ehliyetini) ve aynı zamanda bu hak ve yükümlülükleri aktif biçimde kullanabilme yetisini (diğer bir deyişle, fiil ehliyetini) ifade etmektedir. Dolayısıyla yasal kapasiteye sahip olmak, yalnızca hak sahibi olarak hukuki bir statüye sahip olmak anlamına gelmez. Aynı zamanda bu haklar doğrultusunda hareket edebilmeyi ve hukuk ile toplum tarafından tanınan kararlar alabilmeyi de içerir.

Bu yasal kapasite anlayışı, karar verme kapasitesi kavramından farklıdır. **Karar verme kapasitesi**, bir kişinin karar verme yetilerine işaret eder; bu beceriler kişiler arasında veya aynı kişi için zaman içinde farklılık gösterebilir. Buna karşılık yasal kapasite, tüm insanların sahip olduğu evrensel bir insan hakkıdır. 12. madde, ne karar verme kapasitesi yokluğunun ne de bilişsel veya psikososyal engelliliğin hiçbir koşulda yasal kapasitenin inkarı için gerekçe oluşturamayacağını açık biçimde belirtir.

Ne var ki tarihsel olarak engelli bireyler, özellikle de bilişsel engelli bireyler, sıklıkla yasal kapasite haklarından mahrum bırakılmıştır. Bazı hukuk sistemlerinde bu durum yalnızca engellilik statüsüne

dayanılarak gerçekleşmiş (statü temelli yaklaşımlar); bazılarında karar verme kapasitesi değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkmış (işlevsel yaklaşımlar); bazılarında ise belirli bir kararın yaratacağı varsayılan riskler veya sonuçlar temel alınmıştır (sonuç temelli yaklaşımlar). Bu farklı yaklaşımlarla bağlantılı olarak kullanılan ikame karar verme rejimleri, engelli bireylerin kendi yaşamlarına ilişkin karar süreçlerinden dışlanmasına ve üçüncü kişilerin onların adına karar vermesine olanak tanımıştır.

12. madde, bu geleneksel yaklaşımlardan köklü bir kopuşu temsil eder. Madde, yasal kapasite hakkını karar verme kapasitesiyle ilişkilendiren yaklaşım ve uygulamaları sorgulayarak bilişsel engelli bireyler dahil olmak tüm engelli bireyleri kendi kararlarını alma hakkına sahip tam hukuki özneler olarak tanır. 12. madde bu doğrultuda devletlerden vesayet gibi ikame karar verme rejimlerini tasfiye etmelerini ve engelli bireylerin yasal kapasite haklarını kullanabilmelerini sağlayacak destek sistemleri kurmasını talep eder.

Yasal kapasite desteği çeşitli biçimlerde sağlanabilir. Bu destek; sadeleştirilmiş iletişim biçimleri, karar verme sürelerine ilişkin uyarlamalar ya da güvenilen destek kişileri, akranlar veya bağımsız savunucuların sürece dahil edilmesi gibi düzenlemeler içerebilir. Aynı zamanda destekli karar verme anlaşmaları veya ileriye dönük direktifler gibi resmi düzenlemeleri de kapsayabilir. Ancak desteğin anlamlı ve gerçek bir destek olabilmesi için bireyin kontrolü altında kalması gerekmektedir. Bireyler desteği kabul ya da reddetmekte özgür olmalı; karar alma süreçleri baskı, haksız etki ve uygulamada ikame karar vermeye dönüşme riskine karşı güvence altına alınmalıdır.

Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Yasal Kapasite

Yasal kapasite hakkı, kişinin yaşamı üzerinde somut etkileri olan kararlar alabilmesini sağlar. Bunlar, dışarı çıkıp vakit geçirmek ya da tatile gitmek gibi rutin tercihlerden eğitim, istihdam veya ilişkilere dair önemli yaşam kararlarına ve banka hesabı açmak, sözleşme imzalamak ya da tıbbi tedaviye onam vermek gibi mali, hukuki ve tıbbi kararlara kadar uzanabilir. Ancak yasal kapasite hakkı yalnızca karar alabilmekle sınırlı değildir. Belki daha da önemlisi, hukuk nezdinde bir özne olarak tanınmanın ne anlama geldiğiyle ilgilidir.

Yasal kapasite hakkından yoksun bırakılan bir kişi, bir geçmişi, istekleri ve hedefleri olan ve bu doğrultuda muhatap alınıp muamele gören bir hukuk “öznesi” olmak yerine hukukun bir “nesnesi”

konumuna indirgenir. Bu durum, kişinin benlik algısı ve toplumsal tanınırlığı üzerinde ağır sonuçlar doğuran bir tür "medeni ölüm" olarak da tanımlanmıştır.[3] Kişinin kendi yaşamı üzerindeki denetimini yitirmesi, engelli bireylerin "güçsüz" ve "sesi olmayan" kişiler olarak konumlandırılmasını pekiştirmekte; tecrit, ihmal ve istismarın daha kolay ortaya çıkabileceği koşulları beslemektedir.

Yasal kapasite hakkının, temel bir insan hakkı olarak kabul edilmesi ve EHS'nin oluşturduğu daha geniş engelli hakları mimarisi içinde merkezi bir yer işgal etmesi tam da bu nedenledir. Yasal kapasite sahibi bir kişi olarak tanınmak, toplumun tam ve eşit bir üyesi olarak muamele görmenin temel koşullarından biridir. Yasal kapasitenin inkar edildiği durumlarda diğer haklardan etkin biçimde yararlanmak imkansız hale gelmekte ya da ciddi ölçüde sınırlandırılmaktadır. Bunlar arasında adalete erişim hakkı (Madde 13), bağımsız yaşam ve topluma dahil olma hakkı (Madde 19), işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye maruz kalmama hakkı (Madde 15), siyasal ve toplumsal yaşama katılım (Madde 29) ile eğitim (Madde 24), sağlık (Madde 25) ve çalışma ve istihdam hakkı (Madde 27) sayılabilir.

EHS'nin kabulünden bu yana engelli bireylerin diğer bireylerle eşit temelde yasal kapasiteden yararlanma hakkı uluslararası düzeyde giderek daha fazla ilgi görmektedir. İkame karar verme rejimleri ile bağlantılı yetersizlikler ve hak ihlallerine yönelik artan farkındalık ve yasal kapasitenin kullanımını destekleme gerekliliğine ilişkin anlayışın derinleşmesi, çeşitli ülkelerde hukuki reform girişimlerini hızlandırmıştır. Engelli bireylerin yasal kapasitelerini kullanmalarını desteklemeyi amaçlayan mevzuatlar kabul eden Kolombiya, İrlanda, Peru ve İspanya gibi ülkeler ile Avustralya'nın Victoria eyaleti, hukuk ve politika alanında küresel ölçekte kademeli ancak önemli bir dönüşüme işaret etmektedir.

[3] Quinn, G. and Rekas-Rosalbo, A. (2016) "Civil Death: Rethinking the Foundations of Legal Personhood for Persons with a Disability", *The Irish Jurist*: 56 (2016), pp. 286-325.

3. Yasal Kapasite Hukuku ve Uygulaması

Türk Medeni Kanunu'nda Yasal Kapasite

Türkiye'de bilişsel engelli yetişkinlerin hukuken tanınan kararlar alıp alamayacağına ilişkin düzenlemeler esas olarak Türk Medeni Kanunu (TMK) tarafından şekillendirilmektedir. TMK, özünde iki tür yasal kapasite arasında ayrım yapar: Bunlardan ilki, yalnızca kişi olmakla birlikte herkese tanınan hak ehliyetidir (TMK, Madde 8). İkincisi ise kişinin karar ve eylemlerinin hukuken geçerli sayılıp sayılmayacağını belirleyen fiil ehliyetidir. Medeni Kanun, bir kişinin "ayırt etme gücünden" yoksun olduğunun tespit edilmesi ve hakkında resmi olarak kısıtlama kararı verilmesi halinde fiil ehliyetinin tamamen ortadan kaldırılmasına olanak tanır.

Medeni Kanun'un karar verme kapasitesine karşılık gelen kavramı olarak işlev gören ve kişinin hukukun tanımaya hazır olduğu kararları alabilme yetisini ifade eden "ayırt etme gücü", hukukun bilişsel engelliliğe yaklaşımında merkezi bir rol oynamaktadır. Medeni Kanun, "akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk" gibi nedenlerle "akla uygun biçimde davranma yeteneğinden yoksun" olmadıkça herkesin bu yetiye sahip olduğunu varsayar (TMK, Madde 13). Bu, bilişsel veya psikososyal durumu nedeniyle "akla uygun biçimde" hareket edemeyeceği değerlendirilen bir kişinin ayırt etme gücünden yoksun sayılabileceği anlamına gelir.

Türk Medeni Kanunu'nun 405. maddesi, fiil ehliyetinin kısıtlanmasına ilişkin çerçeveyi düzenler. Bu madde, "akıl hastalığı veya akıl zayıflığı" nedeniyle işlerini göremediği, sürekli bakım ve korunmaya ihtiyaç duyduğu ya da başkalarının güvenliğini tehlikeye soktuğu kabul edilen kişiler bakımından uygulanır. Kısıtlama başvuruları, kişiler ya da kamu makamları tarafından yapılabilir ve vesayet makamı olarak görev yapan Sulh Hukuk Mahkemesi tarafından karara bağlanır. "Akıl hastalığı veya akıl zayıflığı"na dayalı kısıtlamaların resmi bir sağlık kurulu raporuna dayanması zorunludur (TMK, Madde 409).[4]

[4] Türk hukuku ayrıca yasal kapasiteden tamamen yoksun bırakılmaksızın belirli hukuki veya mali işlerde desteğe ihtiyaç duyabilecek kişiler için öngörülen, daha az sınırlayıcı bir tedbir olan yasal danışmanlığı da

Fiil ehliyetinin, dolayısıyla yasal kapasitenin kısıtlanması kararı verildiğinde mahkeme, kısıtlanan kişi adına hareket etmek üzere bir vasi atar. Çoğu durumda öncelik eşe ya da yakın aile üyelerine tanınmaktadır (TMK, Madde 414). Bununla birlikte, "ergin çocuklar" uzatılmış velayet altında bırakılmakta (TMK, Madde 419) ve bu kapsama giren engelli yetişkinler bakımından ebeveyn sorumluluğu olağan yetişkinlik yaşının ötesine taşınmaktadır.[5] Kısıtlama kararı sonucunda kişi "tam ehliyetsiz" olarak sınıflandırılır ve kural olarak, kısıtlı bir kişinin işlemleri hukuken hiçbir sonuç doğurmaz (TMK, Madde 15).

Bu hükümler, Türk Medeni Kanunu'nun ayırt etme gücünden yoksun kişileri yasal kapasite taşıyan bireyler olarak tanımadığını göstermektedir. Bunun yerine, karar verme kapasitesi değerlendirmeleri kişilerin fiil ehliyetini sınırlandırmak ve karar verme yetkisini başka kişilere, çoğunlukla aile üyelerine, yetişkin çocuklar söz konusu olduğunda ise özellikle ebeveynlere devretmek için kullanılmaktadır. Bu durum, hakkında kısıtlama kararı verilen kişi açısından derin sonuçlar doğurur. Vasiler, kısıtlanan kişiyi hukuki işlemlerde temsil etme ve onun adına malvarlığını ile mali işlerini yönetme yetkisi kazanır. Evlilik gibi bazı kişisel haklar devredilmez nitelikte kabul edilmekte ve ayırt etme gücünden yoksun sayılan kişilerin bu hakları kullanması tamamen engellenmektedir. Medeni alanın ötesinde, vesayet altındaki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, EHS'nin siyasi ve toplumsal yaşama katılım hakkını güvence altına alan 29. maddesiyle doğrudan çelişen bir biçimde 1961 tarihli Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun uyarınca oy kullanma hakkından da mahrum bırakılmaktadır.

---

düzenlemektedir (TMK, Madde 429). Bu rapor, yasal danışmanlığı ayrıntılı biçimde incelememektedir. Katılımcıların anlatılarında ve profesyonellerin aktardığı uygulamalarda bu kuruma yalnızca nadiren rastlanmış; bazı hukukçu katılımcılar ayrıca yasal danışmanlığın yeterince bilinmediğini ve gündelik kurumsal uygulamalarda büyük ölçüde yer bulmadığını ifade etmiştir. Uygulamada, bilişsel engelli kişilerle ilgili başvuruların, daha az sınırlayıcı alternatifler anlamlı biçimde değerlendirilmeksizin doğrudan tam kısıtlamaya yöneldiği görülmektedir.

[5] Her ne kadar Türk hukuku vesayet ile uzatılmış velayet arasında bir ayrım yapsa da, her iki kurum da TMK'nın vesayete ilişkin hükümleri kapsamında düzenlenmektedir. Araştırmamız, bu iki kavram arasındaki sınırların hem gündelik dilde hem de hukuki uygulamada çoğu zaman belirsizleştiğini göstermektedir. Bu nedenle bu rapor boyunca "vesayet" ve "vasi" kavramlarını, hukuki kısıtlama ve ikame karar verme mekanizmalarını kapsayan üst kavramlar olarak kullanıyoruz. Analitik olarak gerekli olduğu durumlarda ise farklarını "genel vesayet" ve "uzatılmış velayet" kullanımlarıyla ifade ediyoruz. Katılımcılarımızın kullandığı ifadeler ise tırnak içinde aynen korunmuştur. Bu ayrıma 4. Bölüm'de yeniden döneceğiz.

Bu hukuki çerçeve, engelli kişilerin kanun önünde eşit tanınma hakkını güvence altına Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 12. maddesiyle açık bir çelişki içindedir. Araştırmamızda kanun metinlerinin ötesine geçerek bu düzenlemelerin gündelik yaşamda nasıl işlediğini; hukukçular ve tıp doktorlarının bu düzenlemeleri ne şekillerde yorumlayıp uyguladığını ve bilişsel engelli bireyler ile ailelerinin vesayet sistemini ve yasal kapasiteyi nasıl deneyimlediklerini anlamayı amaçladık. Aşağıdaki bölümler, araştırmamızın bulgularını aktarmaktadır.

Kısıtlama Başvuruları

Araştırmamız kapsamında görüştüğümüz ebeveynlerin birçoğu, bilişsel engelli yetişkin çocuklarının fiil ehliyetinin kısıtlanması için başvuru yapma konusunda doğrudan deneyime sahipti. Bu anlatılar genelinde, vesayet ya da uzatılmış velayet taleplerinin engelliliğe ilişkin tıbbi anlayışların, koruma odaklı kaygıların ve devlet bürokrasisiyle kurulan gündelik ilişkilerin kesişiminde şekillendiği görülmektedir.

Bazı ebeveynler için kısıtlama, bilişsel engellilik tanısının neredeyse kendiliğinden ve kaçınılmaz bir sonucuydu. Örneğin Nilgün, vesayeti oğlunu mağdur edilmekten ve suç isnadıyla karşılaşmaktan korumanın bir yolu olarak tarif etti. Vesayet olmaksızın oğlunun "otomatikman tıpkı diğer normal bireyler gibi" muamele göreceğini ve bu nedenle tam olarak anlayamayacağı ya da kontrol edemeyeceği eylemler nedeniyle hukuki sonuçlarla karşılaşabileceğini düşünüyordu. Benzer şekilde Nilgün, kısıtlamayı oğlunun haklarını kullanma kapasitesine ilişkin algılanan yetersizliğine karşı geliştirilen koruyucu bir yanıt olarak da çerçeveledi:

> 18 yaşından sonra bu çocuklarımızın durumları gereği, tanıları gereği, hakları kullanma konusunda kısıtları olan bireyler. Kullanmaları dahilinde kendilerine ve çevresine, ailesine zarar verebilecek sonuçları var. Ona dediğim gibi yüksek fonksiyonlu olanlar da dahil. Çünkü nörolojik yönden farklılığa sahip bu çocuklar. […] aynı şey Doğuş için de geçerli oldu.

Bu anlatıda tanı, yalnızca bir durumu tarif etmekle kalmamaktadır. Aksine, korunma ihtiyacını bilişsel engelliliğin ayrılmaz bir parçası olarak kurmakta ve bu korumanın sağlanması için hukuki kısıtlamayı da mümkün ve gerekli tek önlem olarak konumlandırmaktadır.

Bu anlayış yalnızca bireysel akıl yürütme üzerinden değil, paylaşılan ebeveynlik normları ve aileler arasında dolaşan deneyimler aracılığıyla da pekiştirilmekteydi. Görüşme yaptığımız ebeveynler açısından vesayet çoğu zaman ebeveynliğin doğal bir uzantısı olarak görülüyordu. Örneğin Saniye, bilişsel engelli çocukları yetişkinlik çağına ulaşan ebeveynlerin vesayet başvurusunda bulunmasının gerekli olduğunu diğer ailelerden duymuştu. Benzer şekilde Ayten de, vesayeti, benzer deneyimlere sahip aileler arasında dolaşan enformel bilgi ve deneyim aktarımı aracılığıyla öğrendiğini şu sözlerle anlattı: "18 yaşına geldiği zaman Bora, artık vasiliğinin alınması gerektiğini, zaten bizden daha büyük olan çocuklarımızın ailelerinin yaşadıklarından da biliyorduk."

Ancak birçok durumda ebeveynlerin vesayet sistemiyle ilk doğrudan karşılaşması, çocukları 18 yaşını doldurduktan sonra devlet bürokrasisi içinde çeşitli işlemleri yürütmeye çalışırken gerçekleşmişti. Birçok ebeveyn için vesayet başvurusu, engelliliğe bağlı sosyal haklara ve maddi desteklere erişimle yakından bağlantılıydı. Örneğin Ayten ve İsmail'in aileleri, engelli aylığı ve ÖTV indirimi gibi desteklerden yararlanabilmek için vesayet talebinde bulunmuştu. Sezin ve ailesinin deneyimi farklı bir bağlamda ortaya çıkmış olsa da, vesayetin bürokratik bir gereklilik olarak sunulması bakımından benzer biçimde şekillenmişti. Sezin, eşinin ani vefatına kadar vesayet uygulamasından hiç haberdar olmadığını anlattı. Mesele, ailenin bilişsel engelli kızları Esin adına mirasın reddi işlemini gerçekleştirmek zorunda kalmasıyla gündeme gelmişti:

> Çünkü Esin adına bazı kararlar alınmak durumundaydı. Çünkü babamızı biz ani kaybettik. Vergi dairesi borçları çıktı […] Ne olduğunu bilmiyoruz, bir sürü borç çıkardılar bize. Biz de reddi miras yaptık. […] Esin ile de ilgili reddi miras yaptık. O zaman işte herhalde vasilik ile ilgili şeyimiz herhalde o zaman çıktı ki, çünkü vasi tayin edilmesi gerekiyordu.

Başka aileler ise vesayet ihtiyacının pasaport başvuruları bağlamında ortaya çıktığını paylaştı. Kemal, Deniz, Cemal ve Buket'in bilişsel engelli oğulları bu süreç kapsamında vesayet altına alınmıştı. Kemal aldıkları vesayet başvurusu kararını oldukça açık bir dille tarif etti: "Gezmeye falan gidersek pasaport çıkartalım amacı ile o kararı çıkarttık."

Araştırmamıza katılan hukukçu ve tıp doktorlarının anlatıları da benzer bir örüntüye işaret ediyordu. Pek çok avukat, vesayetin sosyal haklara erişimle, özellikle de engelliliğe bağlı hak ve yardımlarla iç içe geçtiğini belirtti. Görüştüğümüz avukatlardan Beyza durumu kısaca şöyle özetledi: "Vesayette ÖTV'siz araç Türkiye'de çok sık." Bir diğer avukat olan Onur ise bu duruma daha

eleştirel yaklaşıyordu. Ona göre vesayet çoğu zaman engelli kişilerin haklarını ya da tercihlerini desteklemek amacıyla değil, ekonomik gerekçelerle talep edilmekteydi: “İnsanlar vesayet, vasi olmayı ekonomik nedenlerle istiyorlar aslında. Onu görmek lazım. Kimse ben hani bu adama yardım edeyim, destek olayım anlayışıyla yapmıyor bunu Türkiye’de. Ekonomik.”

Tıp doktorları da gündelik mesleki pratiklerinde benzer bir dinamikten söz ettiler. Birçoğu için vesayetle ilgili konuşmalar, bilişsel engelli hastalarını ve ailelerini engelliliğe bağlı sosyal haklar konusunda bilgilendirme süreçleriyle rutin olarak iç içe geçmekteydi. Bir psikiyatrist olan Yakup, sürecin nasıl işlediğini şöyle açıkladı:

> Türkiye’deki usul şu. Yani eğer bizim takip ettiğimiz bir vakaysa zaten ben kendi adıma hastalarıma söylerim. Şu şu haklardan faydalanmak lazım. Önce bir engelli raporuna girin. Engelli raporuna istinaden mahkemede vesayet davası açın. Vesayet davası yine bize gelecek. Biz de zaten hastalığı nedeniyle vesayet altına alınması uygundur diye rapor veririz ve vesayet süreci başlamış olur diye söylerim.

Diğer psikiyatrist katılımcılarımızdan Faruk da benzer bir gözlem paylaştı. Ona göre de vesayet, belirli bürokratik ya da ekonomik baskılar üzerinden gündeme gelmekteydi:

> Bizde zihinsel engelli olup da yaşamın içerisinde yer alan kişi geleneksel olarak çok fazla. Hepsi için dava falan açılmıyor. […] Zihinsel engellilerde […] daha çok aileler bazı işlemleri yapamadıkları için başvuruyorlar. Bazı sosyal haklarını alabilmek için, o söylediğim işte maaş, araç ve indirim olduğu için oluyor. Yoksa bir şekilde hayatın içerisinde yer buluyorlar yani.

Bu anlatılar genelinde vesayet ve kısıtlama başvuruları, dikkatle değerlendirilmiş bir hukuki müdahaleden ziyade; tıbbi tanılar, ebeveyn kaygıları ve devlet bürokrasisiyle karşılaşmalar aracılığıyla şekillenen, bilişsel engelliliğe ve kurumsal taleplere verilen pratik ve giderek olağanlaşmış bir yanıt olarak görünmektedir. Bu süreçte yasal kapasitenin kısıtlanması, bilişsel

engelli yetişkinlerin yaşamlarında derin hukuki ve kişisel sonuçlar doğuran ciddi bir müdahale olarak tanınmaktan ziyade, kaçınılmaz ve gerekli bir uygulama olarak normalleştirilmektedir.[6]

Ayırt Etme Gücü Değerlendirmeleri

Kısıtlama başvurusu, bir birey ya da kamu makamı tarafından Sulh Hukuk mahkemesine sunulduktan sonra, mahkeme bilişsel engelli kişinin ayırt etme gücünün ve kişiye vasi atanmasının gerekli olup olmadığının değerlendirilmesi amacıyla bilirkişi raporu talep eder. TMK uyarınca bu raporun yetkili bir devlet hastanesinin sağlık kurulu tarafından hazırlanması zorunludur (TMK, Madde 409).

Ayırt etme gücü değerlendirmeleri son derece uzmanlaşmış bir alan olarak kabul görmektedir. Bu değerlendirmeleri yapma sorumluluğu büyük ölçüde psikiyatristlere aittir. Faruk bu durumu görüşmesinde şöyle ifade etti: “Bizde psikiyatrik muayene temeldir.” Değerlendirmelere yön veren temel soruyu ise şöyle açıkladı: “Önemli ölçüde karar verme kapasitesini bozan bir zihinsel yetersizlik var mı yok mu? Temel noktamız bizim bu.”

Tıp doktorları değerlendirme sürecini tıbbi uzmanların yanı sıra psikologlar, sosyal çalışmacılar ve aile üyeleriyle işbirliğini de kapsayan çok disiplinli bir süreç olarak tarif ettiler. Faruk tipik prosedürü ayrıntılı biçimde şöyle aktardı:

> Önce muayenesi yapılır kişinin. Kişi zaten izin vermişse, yakınları varsa yakınlarıyla bakım nedeniyle de iletişim kurulur. Ardından incelemeleri yapılır. Psikometrik inceleme, psikologlar yaparlar bunu. Eğer zihinsel yetersizlikle bir zihinsel gerilik şüphesi varsa testleri uygulanır. Bir yaygın gelişimsel bozukluk şüphesi varsa bununla ilgili öyküde de varsa psikologlar buna uygun testleri uygularlar. Yine sosyal hizmet uzmanları sosyal inceleme yaparlar. Bütün bunlar sonuçlanır, tetkikler gelir hekimlerin önüne ve bir değerlendirme yapar. […] Bütün bunlarla beraber sağlık

[6] Benzer bir yetersizlik varsayımına dayanan ve okuryazar görme engelli bireylerin noter işlemlerinde iki tanık bulundurmasını zorunlu kılan Türkiye Noterler Birliği genelgesine karşı açılan davada Danıştay genelgeyi iptal etmiş; bu karar 21 Mayıs 2025 tarihinde yapılan temyiz incelemesinde de onanmıştır.

> kuruluna çıkar. Sağlık kurulu da bu kişiyi değerlendirir. Tekrar muayene ederler. Muayene bulguları ve incelemelerin sonucunda bir karar verirler.

Tıp doktorları için değerlendirmenin bu bütüncül ve çok disiplinli niteliği, kişinin karar verme becerilerinin daha bağlamsal ve karar ve zamana özgü biçimde değerlendirilmesini mümkün kılması açısından önem taşıyordu. Ayırt etme gücü değerlendirmelerinde düzenli olarak yer alan bir diğer psikiyatrist Mehmet de kapsamlı belge toplamanın ve birden fazla mesleki bakış açısından yararlanmanın önemine şu şekilde dikkat çekti:

> Karar verirken çok fazla belge niteliğini arttırmaya çalışırız. Kararı mümkün olduğu kadar sağlıklı vermek isteriz. Bunun için de farklı profesyonellerden, sadece tıp değil, aynı zamanda işte psikoloji olsun, sosyal inceleme olsun, bu kişilerden de bir şekilde destek alarak kararı bu şekilde vermeye çalışırız. Bazen böyle çok ilginç, işte hatta böyle askerlikten daha önceki yaptığı bir şey, bir şekilde bir itfaiye teşkilatından, hiç böyle beklenmedik yerlerden de inceleme isteriz.

İlke olarak, ayırt etme gücü değerlendirmelerinin mahkemelere uzmanlığa dayalı, nesnel bilirkişi kanıtı sunması beklenmektedir. Görüşme yaptığımız bazı tıp doktorları bu bilimsel ideali güçlü biçimde vurguladı. Faruk amaçlarını şu sözlerle tarif etti: “objektif, bilimsel dayanaklar ve verilerle, yani hem muayene hem uluslararası standartlardaki testler ve Türkiye’de geçerliliği olan testlerle bir bilimsel veri sunmak.”

Diğer tıp doktorları ise nesnellik iddialarına daha temkinli yaklaşıyordu. Fahri, değerlendirme sonuçlarının, değerlendirmeyi kimin yaptığına bağlı olarak değişebileceğini kabul etti: “Yani muhakeme, değerlendiren kişinin muhakemesine göre de değişebilir.” Mehmet de bu değerlendirmelerin içerdiği “gri alanlar” üzerine düşüncelerini, annesi evlenme isteğine karşı çıkan bilişsel engelli genç bir kadınla ilgili bir vaka üzerinden paylaştı. Mehmet’e göre bu örnek, ehliyet ile ehliyetsizlik arasında keskin sınırlar çizmenin ne kadar güç olduğunu ortaya koyuyordu:

> Ama gri alanlar yok mu? Siz konuşurken aklıma geldi. İşte Ordu’dan bir kızımız vardı mental retardasyonlu. Annesi evlenmesi için izin vermiyordu ve bir şekilde sürekli bir mahkeme başvurusu vardı. Yani şimdi kız evlenmek istiyor. Borderline, yani kişi birini öldürse fiil ehliyeti yok diyemeyeceğiz, ama evlenirken hayır evlenemez. Şimdi ama göz göre göre gidiyor yani, bir şekilde onu kullanan, döven,

> hatta bir şekilde pazarlayan diye abartmayayım ama bir yere gidiyor. Anne orada bağırıyor ama kız belki çok saçma da gelse, bize saçma da gelse o kendi hayatı için böyle bir şey yapmaya gidiyor. Burada tam böyle siyah beyaz gibi değil, gri renklerin çok olduğu olgular belli bir alanda yaşayabiliyor muyuz? Yaşayabiliyoruz. Burada belki fark ederek ya da fark etmeyerek kendi kişiliğinizin, yani kendi kızımız gibi bir şekilde kardeşimiz gibi karar alabilir miyiz? Burası biraz şey açıkçası.

Bu ikilemleri kabul etmesine rağmen Mehmet, sonunda yeniden nesnellik ve tarafsızlık diline dönerek "nesnel davranmaya, bilirkişinin getirdiği tarafsızlık ilkesine uymaya" ve "haddimizi aşmayarak ve başka birine bir şekilde kendi zihnimizdekini değil de, bir şekilde vatandaş için gerekli olan hizmeti vermekle ilgili bir hizmet sağlamaya" çalıştıklarını belirtti.

Ayırt etme gücü değerlendirmelerindeki belirsizlikler toplumsal ve kurumsal bağlamlardan yalıtılmış biçimde çözülmemektedir. Aksine, bu değerlendirmeler; ebeveynlerin korumacı akıl yürütmeleriyle yakından örtüşen ve kısıtlamayı gerekli bir müdahale olarak çerçeveleyen yaygın kırılganlık ve koruma söylemleri aracılığıyla da şekillenmektedir. Tıp doktorları, bilişsel engelli bireyler söz konusu olduğunda dolandırıcılık, istismar, mali kötüye kullanım, cinsel sömürü ve cezai sorumluluk gibi öngörülen risklere vesayet yönünde ihtiyatlı davranmayı gerektiren gerekçeler olarak düzenli olarak atıfta bulundular. Kaan bu tutumu mesleki açıdan şöyle dile getirdi:

> Rutin pratiğimizde de, özellikle mental geriliklerde, mental retardasyonlarda, yine otizm ve diğer gelişimsel bozukluklarda eğer bir kişinin hukuki ehliyetinde kendisi için olumsuz sonuçlanabilecek riskler veya yakınlarına zararı uğratacak bir risk hissediyorsak yakınlarına bu açıdan yönlendirme önerilerde bulunabiliyoruz. Hastanın ve yakınlarının korunması açısından. Burada belli bir seviyenin altında özellikle vesayet makamına yönlendiriyor oluyoruz.

Kırılganlık, tehlike arz etme ve ayırt etme gücünden yoksun olma arasında kurulan bu yakın bağın yanı sıra, kurumsal sınırlılıklar da ayırt etme gücü değerlendirmelerini şekillendiren yapısal bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Tıp doktoru katılımcılar, üniversite hastanelerinden farklı olarak özellikle devlet hastanelerinde ciddi zaman baskısı ve ağır iş yükü bulunduğuna sürekli biçimde dikkat çekti. Bir devlet hastanesinde çalışan Yakup, dikkatli bir değerlendirme için gereken süre ile gündelik uygulamanın gerçekliği arasındaki farkı şu sözlerle ortaya koydu:

> Şöyle, süreçle ilgili değil de şimdi devlet hastanesinde bu görevi ifa ediyoruz. Normalde böyle bir vaka için ayrılması gereken, yani hiçbir bilgimiz yoksa ayrılması gereken zaman dilimi en azından bir altı saat olmalı. O da hastayı farklı günlerde birer saat görebilmemizi gerektirir ama devlet hastanesinde bizim sağlık kurullarımız bile günde 40 hastayla, hatta 70-80 kişiyle geçtiği olur. [...] Doğal olarak bilirkişilik görevimiz de biraz yüzeysel kalıyor. Çok sağlam değil.

Bir üniversite hastanesinde psikiyatrist olarak görev yapan Mete de özellikle ülkenin çevre bölgelerinde çalışan doktorlar açısından iş yükü ve zaman sınırlamalarının yarattığı baskılara ve bu koşulların ayırt etme gücü değerlendirmelerinin niteliğini pratikte nasıl etkilediğine ilişkin benzer kaygılar dile getirdi: “Zorunlu hizmete giden arkadaşlarımızla görüştüğümüzde bir günde 120 kişi muayene etmeleri gerekiyor […] O yüzden kararların bu hastaneden çıkan kararlar kadar sağlıklı olduğunu düşünmüyorum iş yükü nedeniyle.”

Faruk ise kurumsal kapasitenin, personel yapısı ve uzmanlaşmanın sahadaki değerlendirme pratiklerini nasıl biçimlendirdiğini vurguladı. Birçok hastanede, ayırt etme gücü değerlendirmelerinin adli psikiyatri uzmanları tarafından değil, yoğun zaman baskısı altında çalışan genel psikiyatristler tarafından yürütüldüğünü şu sözlerle paylaştı:

> Çoğu yerde böyle ayrı [adli psikiyatri] poliklinikleri yok, bu alanda çalışan hekimler yok. Genellikle psikiyatri hekimleri yapıyor. Onlarda da şöyle bir durum olabiliyor. Genel poliklinikler çok yoğun. Randevular çok yoğun. Gün içerisinde çok sayıda hasta görüyorlar. O hastaların arasında bunları tabii bu söylediğim nitelikte değerlendirme her zaman mümkün değil. Yani belki şöyle, çok net vakaya çok hızlıca karar verip değerlendirmeyi hızlıca yapıp kanaat oluşturabilir ama karmaşık vakaları iyi bir değerlendirme olmaz. Dolayısıyla onlar da ağırlıklı olarak sevk yapıyorlar. Yani başka kurumlara da işte ya üniversite hastanelerine sevk ediyorlar ya da Adli Tıp Kurumu’na. Sosyal hizmet uzmanı her yerde yok. Ya da olsa bile bu vakalar için deneyimli değil. […] O yüzden bizim hastanelerin yükü artıyor yani bizdeki randevular biraz uzuyor ilk başvuruda. Adli Tıp Kurumu’nun yükü fazla oluyor. Bu şekilde söyleyebilirim. Yani mükemmel işleyen bir sistem yok.

Bu anlatılar, değerlendirmelerin dikkatli ve bireyselleştirilmiş bir incelemeyi destekleyecek zaman, kaynak ve uzmanlıktan yoksun biçimde önemli baskılar altında rutin olarak yürütüldüğü yapısal bir

bağlama işaret etmektedir. Ancak yalnızca ayırt etme gücünün net ve standartlaştırılmış bir prosedürle değerlendirilmesindeki güçlükleri değil, aynı zamanda Türkiye'de tıbbi ve özellikle adli psikiyatrik uzmanlığın hiyerarşik yapısını da ortaya koymaktadır. Değerlendirmeler kurumsal bir merdiven boyunca ilerlemektedir: Genel psikiyatristlerin görev yaptığı kalabalık devlet hastanelerinden uzmanlaşmış adli psikiyatri bölümlerine sahip üniversite hastanelerine ve nihayetinde ayırt etme gücü tespitlerinde son merci konumundaki Adli Tıp Kurumu'na.

Bu hiyerarşik yapı, bilişsel engelli bireylerin ayırt etme gücünün pratikte nasıl değerlendirildiği açısından son derece önemli sonuçlar doğurmaktadır. Faruk'un yukarıda "çok net" vakalara yaptığı atıf bu bakımdan özellikle dikkat çekiciydi, zira görüşmelerimiz genelinde "kolay" ve "net" sayılan vakalar, bilişsel engellilik tanısının tek başına ayırt etme gücünden yoksunluk ve dolayısıyla fiil ehliyetinin bulunmadığı sonucuna varmak için yeterli kanıt olarak değerlendirildiği durumlardı. Vakaları "karmaşık" değil "net" olarak görülen bilişsel engelli bireyler açısından değerlendirmeler çoğunlukla en alt kurumsal düzey olan devlet hastanelerinde yürütülüyor; bu düzeyde ise zaman baskısı en yoğun biçimde hissedilirken, tanıya dayalı kestirme yollar en yaygın başvurulan yöntemler haline geliyordu. Mehmet durumu şöyle özetledi: "Genelde otistik ve mental sıkıntısı olan […] bireylerde bizim görüşümüz fiil ehliyetlerinin çok olmadığı şeklinde."

Ruh sağlığı durumları söz konusu olduğunda en azından söylemde karara ve zamana bağlı bir değerlendirme yaklaşımı sürdürülmeye çalışılırken, aynı yaklaşımın bilişsel engellilik söz konusu olduğunda çoğu zaman geçerli olmadığını gördük. Bu bağlamda ayırt etme gücünün yokluğu, belirli kararlarla ilişkili ve bağlamsal bir değerlendirme konusu olmaktan çıkmakta, yaşamın tüm alanlarına yayılan ve bilişsel engelliliğin kendisinin kaçınılmaz sonucu olarak görülen genel ve kalıcı bir fiil ehliyetsizliği statüsüne dönüşmektedir.

Kısıtlama Davaları

Kısıtlama davaları mahkemeler tarafından yürütülse de, bulgularımız sürecin uygulamada büyük ölçüde tıbbi uzmanlık etrafında şekillendiğini göstermektedir. Doktorlar, özellikle de psikiyatristler, bir kişinin kısıtlanıp vesayet altına alınıp alınmayacağına karar verilmesinde merkezi bir konum işgal etmektedir. Tıp doktoru katılımcılarımız da kendi rollerini genel olarak bu şekilde anlamakta ve aktarmaktaydı: Dikkat çekici bir husus olarak pek çoğu, görevlerini Medeni Kanun'da karar verme kapasitesini ifade etmek için kullanılan kavram olan "ayırt etme gücü"nü değerlendirmekten

ziyade, doğrudan kişinin “fiil ehliyetini” değerlendirmek olarak çerçeveledi. Bu ifade biçimi, tıbbi değerlendirmenin yalnızca yargısal sürece kanıt sunmakla sınırlı kalmadığını; çoğu durumda temel hukuki soruyu fiilen önceden çözüme kavuşturduğunu ima etmektedir.

Araştırmamıza katılan avukatların aktarımları da bu yöndeydi. Avukatlar tıbbi raporun yargılama sürecindeki belirleyici unsur olduğunu defalarca vurguladılar ve vesayet kararlarının çoğunlukla “dosya üzerinden” verildiğini anlattılar. Avukatlardan Onur’un ifadesiyle: “Türkiye’de olan şey şu. Tıbben rapor alıyor. Vesayet altına alınması gerekir mi gerekmez mi? Bitti. Gerekirse tamam. Ondan sonrasını hak getire.” Bir diğer avukat Şeyda ise bunu şu şekilde dile getirdi: “o raporun küçücük altındaki ‘vesayet altına alınması uygundur’ yazısı zaten olayı kilitleyen durum.” Bu anlatılar, tıbbi raporun çoğu durumda yalnızca mahkemeye sunulan bir uzman görüşü olarak değil, fiilen nihai kararı belirleyen temel unsur olarak işlediğine işaret etmektedir. Tıbbi raporda yer alan bilgilerin ötesinde, engelli kişinin karar verme kapasitesi ya da vasi atanmasının gerekliliği konusunda çoğu zaman çok sınırlı bir yargısal inceleme yapılmakta, kimi durumlarda ise hiç yapılmamaktadır. Şeyda sözlerini şöyle sürdürdü: “bir yargılama falan da olmuyor yani. Çok dosya üzerinden. Eğer yani alan memnun satan memnun bir durum varsa çok çok dosya üzerinden ilerliyor.”

Tıbbi raporun merkeziliği, bilişsel engelli kişinin dava sürecinden sistematik biçimde dışlanmasıyla paralellik göstermektedir. Türk Medeni Kanunu hakimlerin hakkında kısıtlama kararı istenen kişiyi dinlemesine imkan tanısa da bu durum takdire bağlı ve büyük ölçüde tıbbi değerlendirmeye dayanan bir uygulama olarak düzenlenmiştir: “Hakim, karar vermeden önce, kurul raporunu göz önünde tutarak kısıtlanması istenen kişiyi dinleyebilir” (TMK, Madde 409). Bu takdir yetkisinin uygulamada rutin olarak dinlememe yönünde kullanıldığını gördük. Araştırma katılımcıları, vesayet kararlarının rutin biçimde kişi hazır bulunmaksızın, hatta bazı durumlarda aile üyeleri dahi mahkemeye çağrılmaksızın verildiğini aktardı. Saniye, oğlunun vesayet davası için mahkemeye gittiklerinde yaşananları şöyle anlattı:

> Mahkemede içeri giremedik ki. Bekledik bekledik saat gelmedi. Bayağı bir sıra vardı. Saati geç dediler. Biz de bir okula gidip gelelim dedi. Gittik geldik, baktık mahkeme falan kalmamış bitmiş. Karar vermişler. ‘Zaten siz olsanız da böyle olacaktı, olmasanız da fark etmiyordu’ dediler.

Bu tür deneyimler, bilişsel engelli bireylerin ve aileleri de dahil olmak üzere onları destekleyen kişilerin bilgi ve bakış açılarının vesayet süreçlerinde çoğu zaman anlamlı ya da gerekli görülmediğini göstermektedir. Bunun yerine tıbbi rapor, yargısal sürecin merkezini işgal etmektedir. Fakat rapor yalnızca kanıt sunmakla kalmamakta; adeta fiil ehliyeti tartışma konusu olan kişinin yerine de geçmekte ve onun adına, onun yerine konuşmaktadır.. Ayten, oğlunun davasından söz ederken bu durumu şöyle yansıttı: “ben Bora’yı hiç götürmedim hatta yanımda, hakim görmek istemedi. Sadece benim gitmem ve elimde raporun olması yeterli oldu.”

Engelli bireylerin vesayet davalarının neresinde durduğu sorduğumuzda avukat Şeyda çarpıcı bir yanıt verdi: “Aslında tam ortasında ama çok etkisiz eleman.” Bu saptama, bulgularımızın geneline sinen temel sorunu özetlemektedir: Bilişsel engelli bireyler vesayet davalarının odak noktası olsa da, süreçte görüşleri, tercihleri ya da deneyimleri belirleyici bir ağırlık taşıyan aktörler ya da eşit özneler olarak değil, yalnızca birer değerlendirme nesnesi olarak yer almaktadırlar. Hukuki süreçlerdeki yoklukları, deneyimleri yerine tıbbi belgelemeye ve görüşleri yerine uzman görüşüne sistematik olarak öncelik verilmesi yoluyla rutinleştirilmektedir. Engelli birey, kendi yasal kapasitesinin kısıtlanmasına ilişkin kararın tam merkezinde nominal olarak yer almaya devam ederken, aynı karar sürecinden dışlanmakta ve görünmez kılınmaktadır.

Bu dinamikler, tanının kalıcı fiil ehliyetsizliğiyle özdeşleştirilmesi üzerinden daha da pekişmektedir. Vesayet rejimi; hukuk, tıp ve aile pratiği boyunca, kalıcı ve tedavi edilemez bir durum olarak görülen bilişsel engellilik tanısının fiil ehliyetsizliği için yeterli kanıt oluşturduğu ve bilişsel engelli bir bireyin karar verme kapasitesinin yetişkinlik döneminde “geri dönmeyeceği” ya da anlamlı biçimde değişmeyeceği yönündeki ortak varsayımı yansıtmaktadır. Bu mantığı açıkça ortaya koyar biçimde avukat Eda, kısıtlama kararlarının kaldırılmasıyla ilgili olarak “uygulamada çok karşılaşılan bir durum değil. Çünkü bunlar iyileşebilen hastalıklar değil” dedi.

Bu varsayım, vesayet kararlarının kaldırılmasının hukuken oldukça güç olmasıyla da bağlantılıdır. Türk Medeni Kanunu’na göre vesayet ancak resmi bir sağlık kurulu raporunun kısıtlama sebebinin ortadan kalktığını tespit etmesi halinde kaldırılabilmektedir (TMK, Madde 474). Bu, kısıtlanması kalıcı bir durum olarak görülen bilişsel engellilik tanısına dayanan kişiler açısından fiil ehliyetinin yeniden kazanılması ihtimalini son derece güç hale getirmektedir. Avukat Şeyda ispat yükünün pratikte nasıl işlediğine dair daha eleştirel bir değerlendirme sundu:

> Ben bu vesayet kararını kaldırmak istiyorsam orada ispat yükü bende. Ben artık vesayet altına alınmamın bir sebebi olmadığını ispat etmek durumundayım. […] Tanının kalkmış olduğunu ispat etmem gerekiyor ki böyle bir durum da söz konusu değil, yanlış tanı olmadığı sürece teknik olarak baktığınızda.

Bu şekilde bilişsel engellilik tanısı hukuki, tıbbi ve ailevi pratikler boyunca yalnızca tıbbi bir durumu tanımlamakla kalmamakta, bilişsel engelliliği kalıcı bir fiili ehliyetsizlik göstergesine dönüştürerek aynı zamanda destek ya da yasal kapasitenin yeniden kazanılmasına yönelik anlamlı imkanları da daha baştan kapatmaktadır.

4. Vesayet, Bakım ve Kırılganlık

Vesayet ve Uzatılmış Velayet

Fiil ehliyeti resmen kısıtlandıktan sonra, kişi ya genel vesayet altına alınarak öncelikle aile yakınlarından biri vasi olarak atanır ya da “ergin çocuk” olması halinde anne-babanın uzatılmış velayeti altında bırakılır (TMK, Madde 419). Her iki düzenleme de kişinin karar alma yetkisini başkalarına devretmekle birlikte yapıları, süreleri ve denetim mekanizmaları bakımından birbirinden ayrılmaktadır.

Genel vesayet rejiminde, vasiler kısıtlanan kişinin malvarlığının defterini tutmakla (TMK, Madde 438) ve hesapları belirli aralıklarla, en az yılda bir kez vesayet makamına sunmakla yükümlüdür (TMK, Madde 454). Türk Medeni Kanunu genel vesayet altına alınan kişinin hayatına dair önemli kararların büyük bölümünü ayrıca yargısal izin ve denetime tabi kılar. Kısıtlanan kişinin taşınmazlarının alım veya satımı, dava açılması ve yerleşim yerinin değiştirilmesi gibi işlemler vesayet makamı olan Sulh Hukuk mahkemesinin iznini gerektirirken (Madde 462); evlat edinme, miras uyuşmazlıkları veya ömür boyu gelir ya da bakıma ilişkin sözleşmeler gibi konular ayrıca denetim makamı olan Asliye Hukuk mahkemesinin onayına tabidir (Madde 463).

Bu genel vesayet rejiminin yanında, ondan farklı fakat onunla yakından ilişkili bir kurum olan uzatılmış velayet yer almaktadır. Türk Medeni Kanunu’nun 419. maddesi uyarınca, anne-babası hayatta olan bilişsel engelli yetişkinler “velayet altında bırakılır”. Diğer bir deyişle, bilişsel engelli yetişkinler için ebeveyn otoritesi fiilen reşit olma yaşının ötesine taşınmaktadır. Yenilenebilir iki yıllık süreler için verilen ve kural olarak periyodik yargısal denetime tabi olan genel vesayetten farklı olarak (TMK, Madde 456), uzatılmış velayet genellikle bir koruma tedbiri olarak mahkeme kararıyla sona erdirilmediği sürece yürürlükte kalır (TMK, Madde 348). Genel vesayet için öngörülen hesap verebilirlik ve denetim mekanizmalarının pek çoğu uzatılmış velayette gevşetilmekte ya da tamamen kaldırılmaktadır. Uzatılmış velayete sahip ebeveynler, kısıtlı kişi çocukken sahip olduklarına yakın yetkiler kazanmakta; kısıtlanan kişi adına banka hesaplarını ve gelirlerini yönetmek de dahil olmak üzere birçok kararı resmi defter tutma, mali hesap veya düzenli yargı denetimi gibi yükümlülükler aranmaksızın alabilmektedir.

Görüştüğümüz birçok ebeveyn açısından uzatılmış velayet, genel vesayetle bağlantılı yoğun idari ve yargısal yükümlülükler karşısında pratik bir çözüm olarak görülüyordu. Bu durum, hem anne hem de emekli bir avukat sıfatıyla deneyimini aktaran Nilgün tarafından özellikle açık bir biçimde dile getirildi. Nilgün, genel vesayet kararı verildikten sonra ailelerin ciddi külfetlerle karşılaştığını paylaştı: kararı periyodik olarak yenileme zorunluluğu, işlemleri vesayet makamına bildirme yükümlülüğü ve görece rutin sayılabilecek konular için bile mahkemeden izin alma gereği. Bu güçlükler karşısında, aileleri "vesayet yerine uzatılmış velayete yönlendirmeye" başladığını ifade eden Nilgün sözlerine şöyle devam etti:

> Şimdi böyle olunca bizim tasarruf çocuklarımızın hakları üzerinde tasarruf ehliyetimiz genişlemiş oldu. […] Biz artık devamlı olarak çocuğumuzun velisiyiz. Tıpkı 18 yaş öncesi olduğu gibi. Böyle bir düzenleme içerisine girdik şu anda. Onun için Doğuş'la ilgili kararları verirken bu velayet kararı elimizi, elimi rahatlatmış durumda.

Bu anlamda uzatılmış velayet, ebeveynler tarafından tam da idari yükleri azalttığı, yargısal denetimi en aza indirdiği ve yetişkin çocukları üzerinde daha geniş ve kesintisiz bir otorite tanıdığı için faydalı bulunmaktaydı.

Bununla birlikte, katılımcıların anlatıları bu düzenlemenin bilişsel engelliliğin kalıcılığına ve dolayısıyla fiil ehliyetsizliğinin de kalıcı olduğuna ilişkin varsayımlara dayandığını da ortaya koyuyordu. Nilgün bunu şu sözlerle ifade etti: "Yani mental gelişmesini belli bir yaştan sonra zaten zihnen tamamlamış oluyor çocuklar. 18 yaşından sonra yeniden bir gelişme bir sıçrama gösterecek de normale dönecek böyle bir şey yok." Bu çerçevede ebeveyn otoritesinin devamı, bilişsel engelliliğin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak görünmekteydi. Ne var ki bu süreklilik, kısıtlama altına alınan bilişsel engelli yetişkin için önemli bir bedel doğurmaktadır. Düzenleme ebeveynler için hukuki ve idari süreçleri kolaylaştırırken, aynı zamanda bilişsel engelli yetişkinlerin doğaları gereği fiil ehliyetinden yoksun olduğu varsayımını pekiştirmekte ve hukuk önünde çocuk muamelesi görmesini olağanlaştırmaktadır.

Araştırmamız ayrıca, uygulamada vesayet ile uzatılmış velayet arasındaki ayrımın çoğu zaman bulanıklaştığını, tutarsız biçimde uygulandığını ve bu düzenlemeleri uygulamakla sorumlu olanlar tarafından dahi yeterince anlaşılmadığını göstermiştir. Bu düzenlemelere bağlı resmi roller (vasi ve veli) arasında gündelik kullanımda ayrım nadiren yapılmaktadır. Katılımcılar, hukuki açıdan

uzatılmış velayete (velayet/veli) karşılık gelen durumları tanımlarken bile genel olarak süreci düzenli olarak “vesayet” ve kendi rollerini “vasi” olarak nitelendirmiştir. Bu anlaşılabilir bir durumdur: Vesayet, Türk Medeni Kanunu’nda hem kısıtlamanın hem de ikame karar verme yetkisinin başka bir kişiye devredildiği hukuki çerçeve olarak işlev görmektedir. Genel vesayet ve uzatılmış velayet arasındaki ayrım esas olarak, ikame karar vericinin atanması aşamasında ortaya çıkar. Gündelik yaşamda ise bu ayrım, her iki düzenlemeyi de yapılandıran ortak kısıtlama ve ikame karar verme mantığı ve işleyişi tarafından çoğu zaman geri plana itilmiş görünmektedir.

Bununla birlikte, bu iki kategori arasındaki geçirgenlik yalnızca gündelik dille sınırlı değildi; katılımcılarımızın deneyimleri yargıdaki uygulamalara da yansıdığını gösteriyordu. Örneğin bir anne olan Sezin, başlangıçta mahkeme tarafından genel vasi olarak atanmış ve kendisine kararın yenilenmesi gerektiği söylenmişti. Vasilik kararının süresi dolup da mahkemeye tekrar başvurduğunda karar velayet olarak yeniden düzenlenmiş ve süresiz olarak uzatılmıştı. Hukuki ayrımlardan emin olamayan Sezin, başlangıçtaki yenileme gerekliliğinin hem külfetli hem de anlamsız geldiğini söyledi: “Çünkü bizim çocuklarımızın durumu değişmiyor.”

Kemal’in anlatısı da bu düzenlemelerin uygulamada tutarsız bir biçimde işletilebildiğini göstermekteydi. Oğlunun uzatılmış velayetini almış olmasına rağmen, mahkeme Kemal’den ebeveyn yetkisi kapsamında kalan işlemler için izin almasını istemişti. Kemal ancak bir avukat ve noterle görüştükten sonra vasi değil de veli statüsünde olduğunu ve bu izinlerin aslında hiçbirine ihtiyaç olmadığını öğrenmişti:

> Meğerse velisi olduğum için, velisi yazdığı için hiç onlara sormama gerek yokmuş. […] Benim veli olduğumdan haberim yok, ben onu vasi biliyordum. Ondan sonra bir avukata bir notere gösterdim de, ne yapabiliriz bunu? Dedi, ‘senin hiç uğraşmana gerek yok’. Dedi ama 5 sefer zorluğu çektikten sonra.

Bakım, Toplumsal Cinsiyet ve Vesayetin Sıradanlaşması

Görüştüğümüz on beş ebeveynden on ikisinin yetişkin çocukları tamamen kısıtlanmış ve uzatılmış velayet altına alınmışken, üçünün çocukları herhangi bir fiil ehliyeti kısıtlamasına tabi değildi. İlk gruptaki ebeveynler açısından vesayet, çoğunlukla hakların elinden alınması olarak değil, koruma ve bakımın sürekliliğini sağlayan bir araç olarak anlaşılmaktaydı. Vesayet, ebeveynlerin

çocuklarının yüksek yararına olduğunu düşündükleri şekilde hareket etmelerine imkan tanıyordu. Nilgün'ün ifade ettiği gibi ebeveyn olmak, "çocuğu için en iyi, en doğru olanı yapmaya çalışmak [...] ve çocuğunun haklarının savunucusu olmak" anlamına geliyordu.

Bu anlatılar boyunca vesayet, ebeveynler tarafından nadiren üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken ayrı bir hukuki rol olarak deneyimleniyordu. Bunun yerine, mevcut bakım ilişkilerinin doğal bir uzantısı olarak anlaşılmaktaydı. Annelik rolü karşısında vesayetin neredeyse fark edilmez olduğunu ifade eden Buket bunu çarpıcı bir biçimde dile getirdi: "Benim hayatımda bir değişiklik olmadı. Aynı şey devam ediyor. Zaten ben annesiyim, her türlü vasisiyim onun yani." Bu anlatıda vesayet, anneliğin neredeyse kendiliğinden bir uzantısı olarak görülmektedir. Mahkeme tarafından vasi olarak atanmak, yeni bir ilişki yaratmaktan çok, zaten var olduğu düşünülen bakım ve karar verme pratiğini hukuken tanıyan ve resmileştiren bir işlem haline gelmektedir.

Bu anlayış, vasi/veli rolünün aile içinde nasıl dağıldığını da şekillendirmekteydi. Görüşme yaptığımız birçok ailede birincil bakım sorumluluğunu üstlenen annelerin bu rolü, çoğu durumda vasilik ya da velilik rolüyle iç içe geçmişti. Çocukları uzatılmış velayet altında bulunan ve görüşme yaptığımız on iki ebeveynden on biri anne, yalnızca biri babaydı.

Toplumsal cinsiyete dayalı bakım beklentileriyle biçimlenmiş olmasına karşın ebeveynler bu örüntüyü çoğunlukla hem pratik hem de aşikar olarak tarif ettiler. Anneler halihazırda gündelik bakım, eğitim ve kamu hizmetleriyle ilişki kurma sorumluluğunu üstlendikleri için, onların vasi olmasının en uygun seçenek olduğu düşünülmekteydi. Ayten'in ifadesiyle: "İşte size [mahkemede] soruyorlar 'kim vasisi olmak istiyor' diye. Yani biz eşimle aramızda konuşmuştuk. Bora'nın eğitim süreciyle ve şeyiyle daha çok ben ilgilendiğim için benim olmama karar vermiştik." Baba İsmail de benzer bir süreci şöyle aktardı: "Biz o zaman vasi kim olacak diye düşündük. En yakın bu işlerle meşgul olduğu için anne dedik ve annesi oldu." Hukuki rol, böylelikle çoğu durumda gündelik yaşam içindeki toplumsal cinsiyete dayalı bakım paylaşımını takip etmişti.

Bu çerçeveyle uyumlu biçimde vesayet, vasilik rolünü üstlenen annelerin gündelik yaşam anlatılarında yalnızca sınırlı bir yer tutuyordu. Görüştüğümüz pek çok anne, vesayetin yasal statü olarak belirginleştiği anları hatırlamakta zorlandı. Oğlunun vasisi olan Ayten, bu rolü gündelik yaşamında nadiren düşündüğünü ve ancak "resmi işlerde Bora adına bir karar verilmesi gerekiyorsa" görünür hale geldiğini ifade etti. Bazı katılımcılar ise vesayeti bakımdan ayrı ya da bağımsız bir rol olarak değerlendirmediklerini belirtti. Uzun yıllardır engellilik alanında savunuculuk

faaliyetleri yürüten Ela da, gerek avukat gerekse anne olarak vesayetin kendi pratiğinde hiçbir zaman merkezi bir mesele olmadığını şu sözlerle dile getirdi: “Ben hiçbir zaman çalışmadım oturup vesayet konusunda. Fakat şöyle, biraz bakım sistemleri diye bakıyorum ben meseleye, sadece vesayet değil. Yani bakım sistemleri derken bakım ve destek sistemleri diyelim.”

Profesyonel vasilerin deneyimleri, vesayetin bu görünürdeki görünmezliğini farklı bir açıdan değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Profesyonel vasi olarak görev yapan avukat Eda, görüşmemizde resmi beklentilerin çok ötesine geçen bir rol tanımladı. Mesleki açıdan konuşmasına rağmen, aktardığı sorumluluklar annelikle ilişkilendirilen bakım biçimlerini yakından yansıtıyordu: sürekli ulaşılabilir olma, duygusal dayanıklılık, lojistik koordinasyon ve yalnızca hukuki ya da mali meselelerden değil, beden bakımına ilişkin gündelik ihtiyaçlardan da sorumlu olma. Eda’nın “her an 24 saat boyunca tetikte olmak” diyerek ifade ettiği beklenti, annelerin aralıksız bakım veren kişiler olarak konumlandırıldığı aile temelli vesayet düzenini şekillendiren toplumsal cinsiyet normlarıyla önemli ölçüde örtüşmekteydi:

> Ben artık ilgilenmiyorum deme şansımız yok. Ailenize bile yeri geliyor yok artık ben ilgilenmiyorum bununla diyebiliyorsunuz ama bu işte öyle bir şey söyleme şansınız yok […] Yani bezini de ben aldırtıyorum, hastaneye gittiği zaman imzasını da ben atıyorum, ambulansla bir yere gitmesi gerektiğinde ambulansını da ben ayarlıyorum. Dolayısıyla orada tek bir tane iş yok. Bir sürü ön göremeyeceğiniz işler oluyor. Hem kişisel işler hem hukuki işler.

Birlikte değerlendirildiğinde bu anlatılar çarpıcı bir asimetri ortaya koymaktadır. Aile ilişkileri içerisinde vesayet, bakım ilişkilerinin dokusuna işlemiş ve annelik sorumluluğuyla iç içe geçtiği ölçüde büyük ölçüde görünmez hale gelmektedir. Buna karşılık profesyonel vasiler açısından aynı rol, sürekli varlığını hissettiren ve askıya alınması mümkün olmayan bir sorumluluk olarak deneyimlenmektedir. Bununla birlikte, her iki deneyim de ortak bir varsayım ve beklenti çerçevesinde şekillenmektedir: vesayet yalnızca hukuki bir rol olarak değil, toplumsal cinsiyet rolleriyle örülü kesintisiz bir bakım pratiği olarak tahayyül edilmekte ve uygulanmaktadır.

Bu anlatılar aynı zamanda vesayetin yalnızca karar verme yetkisinin bilişsel engelli kişiden vasiye aktarılmasının bir mekanizması olarak değil, bakım sorumluluğunun da vasi figüründe yoğunlaştırıldığı bir yapı olarak işlediğini göstermektedir. Bu anlamda vesayet, yalnızca bir ikame

karar verme rejimi değil; aynı zamanda bakım sorumluluğunun kamusal kurumlardan ailelere ve çoğunlukla kadınlara yeniden dağıtılmasının bir parçası olarak da ortaya çıkmaktadır.

İhmal, İstismar ve Denetim

Vesayetin bir bakım biçimi olarak normalleşmesi, yaptığımız görüşmelerde yaygın bir kırılganlık ve korunma ihtiyacı söylemiyle yakından ilişkiliydi. Bilişsel engelli yetişkinler, katılımcı grupları genelinde dolandırılma, aldatılma, mali istismar, cinsel sömürü ve cezai sorumluluk gibi çeşitli risklere açık ve korunmasız kişiler olarak tanımlandı. Bu çerçevede vesayet, yalnızca karar verme kapasitesine ilişkin hukuki bir düzenleme değil, gelecekte ortaya çıkabilecek zararları önlemeyi amaçlayan koruyucu bir müdahale olarak kavranmaktaydı. Koruma, fiil ehliyetinin kaldırılmasıyla özdeşleştirildiğinde ise vesayet ya da uzatılmış velayete eşlik eden yetki genişlemesi hem doğal hem de kaçınılmaz görünmekteydi.

Ancak vesayeti bakım ve korumanın bir uzantısı olarak çerçeveleyen anlatıların yanı sıra, katılımcılar vesayetin ihmal ve istismar ile yakın ilişkisine dair rahatsızlıklarını da dile getirdi. Bu kaygılar, sürekli olarak vesayetin aynı yapısal özelliğine işaret etmekteydi: böylesine geniş yetkinin tek bir kişide toplanması ve buna eşlik eden denetim mekanizmalarının zayıf ve tutarsız biçimde işlemesi. Bu anlatılarda vesayet, ihmal ve istismarin tespit edilmesini, adlandırılmasını ve bunlara itiraz edilmesini güçleştiren kendine özgü bir risk ortamı üreten bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar, vasilerin yakın aile üyeleri olduğu durumlarda dahi vasilere tanınan geniş yetkinin özünde kötüye kullanım ve hataya açık olduğunu vurguladı. Baba Serdar'ın sözleriyle: "Abisi de olsa başka bir insana bırakmak da çok büyük bir risk. Yani mesela insan şaşabilir şaşırabilir, çok iyi insan bile."

Bu risklerin, vesayetin mali çıkarlarla kesiştiği durumlarda daha da derinleştiği yönünde yaygın bir kanaat vardı. Üçüncü bölümde ele alındığı üzere, bazı katılımcılar vesayetin kimi zaman aileler tarafından öncelikli olarak yardım ve sosyal ödeneklere erişim sağlamak amacıyla talep edildiğini vurguladı. Bu anlatılarda vesayet, koruyucu bir düzenlemeden ziyade maddi kazanç elde etmeye ya da denetim kurmaya yarayan hukuki bir araç olarak ortaya çıkmaktaydı. Avukat Onur bunu açık biçimde şu sözlerle ifade etti: "O ücreti, parayı alıyorlar ama onu engelli görmüyor bile o parayı."

Bir başka avukat olan Ela da benzer bir kaygıyı farklı bir açıdan dile getirdi. Ela'ya göre bu risk, ebeveynlerin hayatta olmadığı ve vesayetin diğer akrabalara ya da üçüncü kişilere geçtiği durumlarda daha da belirginleşmekteydi. Vesayet sistemindeki denetimsizlik sorununa dikkat çeken Ela, kısıtlı kişinin malvarlığının bulunmadığı durumlarla malvarlığının bulunduğu durumlar arasında şöyle bir karşılaştırma yaptı:

> Malı mülkü olmadan ölen anne babanın çocuğu, otizmli çocuğu Türkiye'de kaldığı zaman devlet evet onu sokakta bırakmıyor, ne yapıp edip onu bir yere yerleştiriyor. Bir özel bakım merkezine yerleştiriyor. Şartları çok tartışılabilir, uzmanlığı şusu busu çok tartışılabilir ama ortada kalmıyor yani […] Ama malı mülkü kalmışsa, vasi atanmışsa, o vasinin o çocuğa nasıl baktığına dair hiçbir denetim yok. Kalorifere mi bağlayıp bakıyor, evde bir bakıcının eline teslim edip hiç umursamıyor mu? Psikolojik ya da fiziksel şiddet görüyor mu görmüyor mu? Ne durumda falan. Hiç. Hiç arayan soran yok. Yani malıyla rezil oluyor bence bu insanlar büyük oranda. […] Nerede bu insanlar onu da bilmiyoruz.

İstismar yalnızca aile ortamlarıyla sınırlı değildi. Özellikle doktor ve hukukçu katılımcılarımız, bazı profesyonel vasilerin vesayeti bir gelir kaynağına dönüştürdüğü vakalardan söz etti. Örneğin bir avukat olan Şeyda, bazı demans vakalarında, sahte faturalar aracılığıyla masrafların uydurulduğu ya da şişirildiği ve bu yolla kişilerin banka hesaplarının zaman içinde boşaltıldığı mali istismar örneklerini aktardı. Kayıtlar kağıt üzerinde "usule uygun" göründüğü ve kısıtlı kişinin aile üyeleri çoğu zaman ya uzak ya da ilgisiz olduğu için, bu istismar biçimleri genellikle ancak vesayet altındaki kişi öldükten sonra ortaya çıkmıştı.

Buna karşılık, ihmal ve istismarın denetlenmesine, istismarın bildirilmesine ya da vasilerin hesap verebilirliğinin sağlanmasına yönelik mekanizmalar, katılımcılar tarafından en iyi ihtimalle düzensiz, birçok durumda ise fiilen yok olarak tanımlandı. Türk Medeni Kanunu çeşitli denetim ve gözetim mekanizmaları öngörse de, bu güvencelerin uygulamada tutarsız biçimde işletildiği ve bazı durumlarda "zorluk çıkmaması için" gevşetildiği ifade edildi. Avukat Onur'un deneyimlerine göre, bir vasinin mahkemeler tarafından hesap vermeye ya da düzenli kayıt tutmaya zorlanıp zorlanmaması büyük ölçüde hakimin yaklaşımına bağlı olabilmekteydi. Onur'un sözleriyle:

> Şimdi yani vesayet altına alınan kişi tabii haberdar bile olmuyor bazen bunlardan. […] Hakim eğer defter tutma yükümlülüğü getirmişse yıllık ya da altı aylık hesap istiyor. Ama getirmemişse ki ben bir hakimle konuşmuştum Ankara'da. O hakim dedi ki 'ya biz defter tutturmuyoruz genellikle zorluk olmasın diye.'

Katılımcılar ayrıca açık ihmal durumlarında bile etkili müdahalenin gerçekleşmediği örnekler paylaştı. Örneğin Onur, önce aileyle doğrudan konuştuğu, ardından meseleyi mahkemeye taşıdığı temel bakım ihmallerini içeren bir vakayı aktardı:

> Bak bir senedir yıkanmıyorum [dedi], işte dili dönmüyordu ama […] anlayabiliyordum ben. Hatta ondan sonra zaten aileye dedim ki bak bunu yıkamıyormuşsunuz yazık değil mi falan filan. [...] Hakime de söyledim. Bak böyle böyleymiş falan. Dedi ki 'Avukat bey bunu ben mi yapacağım?', halbuki hakimin böyle bir görevi var.

Onur'un da belirttiği gibi, hakimlerin aslında müdahale etme ve sorumluluklarını yerine getirmeyen bir vasiyi görevden alma yetki ve yükümlülüğü vardır. Ancak bu tür anlatılar, resmi yetkilerin varlığının, hakimlerin resen harekete geçebildiği durumlarda dahi rutin ve etkili biçimde kullanıldığı anlamına gelmediğini göstermektedir.

Tıp doktoru katılımcılar da benzer kaygıları paylaştı. Faruk'a göre vesayet, mahkeme kararının çıkmasının ardından neyin nasıl işlediğinin giderek muğlaklaştığı bir yapıya dönüşmekteydi:

> Vesayet altına altına alıyor [kişiyi] ama ondan sonrası belirsiz. Yani o vasiyi tabii ki öncelikle birinci derecede yakınlarından seçiyorlar ama işi iyi yürütüyor mu, yürütmüyor mu? Hastanın gerçekten gereksinimlerini karşılıyor mu karşılamıyor mu? Onun istek ve arzularını, taleplerini dikkate alıyor mu almıyor mu? Maddi manevi yeterli destekleri veriyor mu? Bunlar maalesef Türkiye'de çok iyi işlemiyor. […] O zaman değiştirilmesi konusunda ihbarda bulunuyoruz ama çok ağır ve hantal işleyen bir sistem.

Bu aktarımlar, temel bir yapısal soruna işaret etmektedir: ihmal ve istismar gözlemlense dahi, mahkemelere yapılan bildirimler nadiren hızlı ve etkili bir müdahaleye dönüşmektedir. İhmal ve istismar vakalarında hukuki yanıt çoğu zaman sınırlı, yavaş ve parçalı kalmaktadır. Denetim ve hukuki müdahale mekanizmaları bu şekilde işlevsiz kaldığında, vesayet altındaki kişiler Onur'un sözleriyle "kaderiyle baş başa" bırakılmaktadır.

Çelişkiler İçinde Yol Almak

Kalıcı fiil ehliyetsizliği, yoğunlaşmış yetki ve zayıf denetimle şekillenen bu tablo karşısında, aile üyelerinin anlatıları vesayet rejimine ilişkin başka bir ikircikliliği daha ortaya koymaktadır. Kurumsal aktörler ve birçok ebeveyn vesayeti genellikle bilişsel engelliliğe yönelik gerekli ve koruyucu bir yanıt olarak tanımlasa da, bu örnekler bunun yerine çelişkiler, bürokratik baskılar ve geleceğe ilişkin kaygılarla şekillenen bir alan içinde yol alma çabasına işaret etmektedir.

Buket, örneğin, oğlunu vesayet altına alma kararını, oğlunun becerilerine ilişkin bir değerlendirmeden ziyade devlet bürokrasisinin talepleri karşısında bir uzlaşma olarak çerçeveledi:

> Anıl'ın aslında vasiliğini ben aldım ama almasam da olurdu. Neden aldım? Pasaport alamıyorum Anıl'a mesela. […] O yüzden aldım aslına bakarsanız. Çünkü Anıl'ın vasiliğe çok da bir ihtiyacı yok […] Ama bürokratik şeylerde bazen tıkanıklık oluyor. Vasilik onu kolaylaştırıyor.

Buket'e göre vesayetin en sorunlu sonucu siyasal haklar alanında ortaya çıkıyordu: "Mesela Anıl oy kullanmayı çok seviyordu. Ama şimdi artık oy kullanamıyor. Vasiliğin en büyük sıkıntısı bu."

Cemal de vesayete ilişkin benzer bir çelişki duygusu ifade etti. Oğlunun üniversite eğitimi boyunca çevrelerinden gelen sürekli yönlendirme ve baskıya rağmen uzun süre vesayet başvurusunda bulunmamışlar; ancak yurtdışına seyahat edebilmek için vesayet kararının gerekli hale gelmesiyle birlikte bu başvuruyu yapmak zorunda kalmışlardı:

> Aslında biz üniversite tahsili boyunca [vesayet başvurusu] yapmadık. [...] O zaman direndik öyle bir şey yapmadık. Direkt empoze edildi ama yani mutlaka vesayet altına almalısınız, başka başka düşünemediğiniz olabilir diye. Biz yapmadık onu. Kendi kendini idare ettirebileceği seviyeye gelebileceğine inancımız vardı. Fakat bir gün yurt dışı seyahati gündeme geldi. Yurt dışı seyahatine giderken bunu şart koşmuşlardı. Yani otizm tanısı olması sebebiyle. Dolayısıyla mecbur kaldık o zaman, yaptırdık.

Marin'in anlatısında ise daha açık bir direniş deneyimi ortaya çıkıyordu. Cemal ve Buket gibi Marin ve ailesine de pasaport başvurusu sırasında vesayetin zorunlu olduğu söylenmişti. Ancak birçok

ailenin aksine, Marin ve ailesi bu talebe aktif biçimde karşı çıkarak vesayet kararı olmaksızın oğullarına pasaport alabilmişlerdi:

> Pasaport başvurusunda, bundan beş sene önce veya dört sene önceydi, sordular, var mı dediler ama Arsen, biz dedik ki, hayır Arsen'in öyle bir şeye ihtiyacı yok. […] bilmiyorlar ama 'bu otizmli birey ve bunun olması gerekiyor.' Biz de dedik ki, bunun olması gerekmiyor. [...] Arsen tek başına seyahat edebilir bir birey. Oy kullanıyor falan diyerek bir şekilde biz orayı kapattık.

Marin vesayeti tamamen reddetmiyor, ancak sorgusuz ve mutlak biçimde uygulanmasına karşı direniyordu. Anlatısı, oğlunun haklarını mümkün olduğunca uzun süre korumaya ve kısıtlamayı ertelemeye yönelik bilinçli bir çabayı yansıtıyordu:

> Bizim amacımız eşimle buydu yani, ayakları yere basan bir birey [olsun]. Hiçbir zaman biz onun haklarını elinden almak istemedik. […] Ama işte bu süreci mümkün olduğunca uzattıkça uzatıyorum. […] Arsen'le birlikteyim. Arsen'e sürekli anlatıyorum, örnekler veriyorum. Onun için biraz gözlem yapıyorum. Hemen haklarını elinden alıp da onu şey yapmak istemiyorum.

Marin'in anlatısında dikkat çeken bir başka nokta, kırılganlık, risk ve olası vesayet gerekliliğinin oğlunun engelinden değil, kırılganlığı ve riskleri yaratan toplumsal ve kurumsal çevreden kaynaklanıyor olmasıydı: "Ama toplumdaki diğer böyle uyanık geçinen tipler yüzünden biz Arsen'in haklarını almamız gerekecekse alacağız. Aslında bunu hak etmiyor."

Diğer aile üyeleri de, mutlak kısıtlama ile devlet desteğinden mutlak olarak yoksun bırakılma arasında gidip gelen ve gündelik yaşamda uzlaştırılması güç çelişkiler üreten bir sisteme işaret ettiler. Sibel, oğlu Evren adına cep telefonu hattı çıkarmaya çalışırken karşılaştığı tutarsızlığı şöyle ifade etti:

> Dedi ki velayet kağıdı da olması lazım. Biz dedim velayet kağıdı falan almadık, hiç öyle bir şeylerimiz yok bizim. Genel sağlık primini ödediğim bir çocuğun velayetini neden alayım ben üzerime? Bana saçma sapan geliyor, haksız mıyım?

Evren'in işsiz olması ve engellilik oranının sosyal güvenlik yardımlarına hak kazanmak için gereken eşik değeri karşılamaması nedeniyle, genel sağlık sigortası primlerini ailesi ödemek zorundaydı.

Bu bağlamda, vesayet talebi Sibel'e mantıksız görünüyordu: Sosyal güvenlik sistemi Evren'i engelli olmayan herhangi bir işsiz erkek vatandaş gibi ele alırken, bir telefon hattı almak gibi temel bir sözleşme ilişkisinde vesayet altına alınması gerektiği varsayılmaktaydı.

Cemal de hukuki ve tıbbi sınıflandırmalar arasındaki benzer bir tutarsızlığa dikkat çekti. Hukuk sistemi, oğlunun "kendi kararlarını alamayacağını" varsayarak ona vasi atarken, sosyal güvenlik sistemi belirli haklardan yararlanabilmesi için tamamen farklı bir eşik uygulamakta ve "başkasının bakımına ağır derecede bağımlı" olarak sınıflandırmasını talep etmekteydi:

> Kendi kararlarını alamayacağını hukuk sistemi düşündüğü için veriyor vesayeti. Ama bir yandan da sağlık sistemi de diyor ki, 10 yılda onu emekli edebilmek için diyor, ağır bir başkasının bakımına olması gerekir diyor, kabul etmiyor. […] Bir çelişki var. Hukuk sistemi vasi tayin ediyor, sağlık sistemi de yok diyor, bu diyor ağır değil diyor. Bu çelişkilerle, sürekli kavram kargaşasıyla yaşamaktan da yoruluyor aslına bakarsanız hem otizmliler hem aileleri.

Bu anlatılar, vesayet rejiminin tartışmasız olmadığını, aksine çelişkiler, gerilimler ve direniş anları ile iç içe geçtiğini gösteriyor. Ebeveynler, çelişkiler ve gerilimler arasında yol almakta ve çoğu zaman, sınırlı alternatiflerin bulunduğu bir bağlamda, vesayeti gerekli ya da en az zararlı seçenek olarak kabul etmeye yönelmektedirler. Türk hukukunda daha az kısıtlayıcı bir mekanizma olan yasal danışmanlığın, bu anlatılarda ve kurumsal uygulamada gündeme gelmemesi ise, hukukun tanıdığı imkanlarla engelli bireylere ve ailelerine pratikte sunulan seçenekler arasındaki önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

5. Yasal Kapasiteyi Yeniden Düşünmek

Raporun önceki bölümleri, Türkiye'de vesayet rejimini şekillendiren hukuki ve toplumsal dinamikleri inceledi. Bu son bölümde ise yasal kapasiteyi, bilişsel engelli bireylerin bakış açısından ele almak üzere bilişsel engelli katılımcılarımızla gerçekleştirdiğimiz görüşmelere odaklanıyoruz. Katılımcıların anlatıları, bilişsel engelli bireylerin deneyimleri ile yasal kapasite yoksunu olduklarına dair algı ve tutumlar arasındaki uçurumu ortaya koymaktadır. Çoğu zaman hukuki ve kurumsal çerçeveler, kimi zaman da ailevi pratikler tarafından tanınmasa da, bilişsel engelli bireyler gündelik yaşamda rutinler, ilişkiler ve toplumsal etkileşimler aracılığıyla yasal kapasitelerini hayata geçirebilmektedir. Katılımcıların anlatıları ayrıca, yasal kapasitenin gündelik yaşamda fiilen kullanılabilmesini mümkün kılan koşullara da dikkat çekmektedir. Bunlar arasında erişilebilirlik, bilgiye ve iletişime erişim, karar alma süreçlerine katılım ve yetişkin bir yaşamı mümkün kılan daha geniş toplumsal koşullar yer almaktadır.

Gündelik Yaşamda Yasal Kapasite

Engelli katılımcıların anlatıları, bilişsel engelli bireylerin yasal kapasiteden yoksun olduğu yönündeki hukuka ve uygulamaya yerleşmiş varsayımları sorgulamaktadır. Resmi kurumlarla ilişkilerde çoğu zaman görünmez kılınsa da yasal kapasite, gündelik yaşam içinde tercihler, ilişkiler ve toplumsal etkileşimler aracılığıyla hayata geçirilebilmekte ve kişinin yakın çevresi tarafından tanınmaktadır.[7]

Karar almak, bilişsel engelli katılımcıların gündelik yaşamlarının olağan ve somut bir parçasıydı. Plan yapmak, seçimlerde bulunmak, reddetmek, katkı sunmak ve başkalarıyla ilişki kurmak katılımcıların paylaşımlarında merkezi bir yer tutuyordu. Örneğin Özgür, bir gemi seyahati için nasıl hazırlandığını ve günün farklı zamanları için kıyafetlerini nasıl seçtiğini ayrıntılı biçimde anlattı:

[7] İngiltere ve Galler bağlamında benzer araştırma bulguları için bakınız: Harding, R. ve Taşcıoğlu, E. (2017) *Everyday Decisions Project Report: Supporting Legal Capacity through Care, Support and Empowerment*, Project Report. Birmingham Law School, Birmingham.

> Mesela gemide her gün öğlenleri ayrı giydik, akşamları şık takım giydim. Lacivert gömleğim var, açık mavi takımım var. Onları giydim. Akşam şık. Eğlenceli. Babam da giydi. Çünkü mahsus annem götürsün diye giydim. Ayakkabım var iki tane. Onları koydum gemiye. Akşam şık giyineyim diye.

Özgür benzer şekilde, arkadaşlarıyla katıldığı bir kampta üstlendiği sorumluluklardan, kendi alanını nasıl düzenleyip yönettiğinden ve tercihlerini nasıl açık bir şekilde ifade ettiğinden söz etti:

> Masada örtü koydum, su koydum, onları düzenledim. Görev aldım. Ondan sonra çadırda tek başıma yattım. Işığımı yaktım. Babamın verdiği feneri yaktım. Tek başıma. Sonra güzeldi işte, eğlendim. Orada sucuk ye dediler öğretmenler bana. Dedim yok, yemeyeceğim. Dondurma ye dediler, yok yemeyeceğim.

Özgür ayrıca görüşmemizde kendisini düzenli ve yaşamını yönlendirebilen biri olarak tanımlayıp görüşmemizden birkaç gün önce tek başına eve dönüşüne de değindi:

> Düzenliyim. Evde tek başıma kalıyorum. İnternetim var. Mesela sahilden geçen gün tek başıma geldim kimseye laf atmadan kendi kendime kafama taktım. Kendi kendime konuşa konuşa ne yapacağım ayaklarımı yıkayacağım dedim. Ondan sonra açacağım televizyonu, kendi kendime konuşa konuşa geldim.

Diğer katılımcılar da spor yapmak, seyahat etmek, hobilerle ilgilenmek ve giyim, yemek ile sosyal yaşam etrafında rutinler geliştirmek gibi benzer gündelik faaliyetlerden söz ettiler. Örneğin Evren, farklı liglerden Beşiktaş, Newcastle, Bayern Münih ve Feyenoord gibi takımları ve maçlarını sürekli bir ilgiyle takip ediyordu. Bu pratikler, Evren'in yaşamının ve kendisini tercihleri, ilgileri ve toplumsal kimlikleri olan bir kişi olarak nasıl gördüğünün önemli bir parçasıydı.

Gündelik yaşamda yasal kapasite aynı zamanda destek, aşinalık ve güven ilişkileri içinde ortaya çıkmaktadır. Aile üyesi katılımcıların anlatıları, sözel iletişimin mümkün olmadığı durumlar da dahil olmak üzere, zaman içinde engelli kişinin iletişim biçimlerini, irade ve tercihlerini tanımayı ve bunlara yanıt vermeyi öğrendiklerini göstermektedir. Ayten'in ifade ettiği gibi:

> Bora kendini sözel olarak ifade edemiyor. […] Daha çok vücut diliyle ve işte son dönemlerde bu parmağını masaya vurarak tıklatma şeklinde bir şey istiyorsa tıklatarak ya da istemiyorsa daha sert tıklatarak falan gibi belirtmeye başladı. Aslında Bora'nın yıllardan beri onun isteklerinden yola çıkarak belirlenmiş rutinleri var.

Bir başka anne olan Deniz de, sözel iletişim kuramayan oğlu Cihan'ın irade ve tercihlerini ifade etme biçimlerini anlama ve tanımaya yönelik benzer bir uyumlanmadan bahsetti:

> Konuşma olarak yok ama vücut dili ile ifade ediyor, her şeyi isteyebiliyor. Ben onun ne demek istediğini gene hep anlıyorum. Yani hiç anlayamadığım çok az şey olur. Yani başım ağrır der mesela baş ağrıdıysa […] Ama istemediğinde de söyler. Mesela anneanneye bir şey vermeye gideceğim diyelim 5-10 dakika kapıdan olsun. Cihan ben anneannene gideceğim, şunu vereceğim, geliyor musun derim. Hıh der, hayır der. O zaman ben hemen verir gelirim yani.

Esin ve annesi Sezin ile görüşmemiz, bu edinilmiş bilginin ortak yaşamları içinde sıradan biçimde nasıl ortaya çıktığına ve kullanıldığına bir örnek oluşturdu. Sözel iletişim kurmayan engelli bir katılımcı olan Esin, araştırmaya annesinin desteğiyle ve gündelik rutinlerini, etkinliklerini ve gezilerini gösteren kendi çektiği fotoğraflar aracılığıyla katıldı. Sofra kurup toplama, evi düzenleme ve çeşitli sorumluluklar üstlenme gibi gündelik ev içi faaliyetlere nasıl katkıda bulunduğunu paylaştı. Yaşamı yüzme, akşam yürüyüşleri, mağazalara gezmeleri ve müzikle dolu ve hareketliydi. Görüşme sırasında ayrıca Esin'in arkadaşlarıyla birlikte katılmayı planladığı belediye tarafından düzenlenen bir kamp gezisinden de söz ettik. Tam da bu bağlamda Esin, jestleri aracılığıyla akşamları dans edebilmek için yanına bir elbise almak istediğini ifade etti. Bu, bir karar alma anıydı: istek ve tercihlerin ifade edildiği ve bunların, hem ifade edilmelerini hem de gerçekleşmelerini mümkün kılan kişiler ve ortamlar tarafından tanındığı bir karar alma anı.

Bilişsel engelli katılımcılar aynı zamanda karar verme kapasitelerinin, bağlama, zamana, çevreye ve mevcut desteğe bağlı olarak değişebildiğini ve dalgalanabildiğini paylaştılar. Ruh sağlığı, duyusal yüklenme ya da diğer çevresel etmenlerle bağlantılı güçlüklerin yaşandığı dönemler, öngörülmesi ve yönetilmesi gereken durumlar olarak öne çıkıyordu. Asu, ertesi gün ne olacağını önceden bilmek ve zihinsel olarak hazırlanabilmek için yaptığı planların ona çok yardımcı olduğunu söyledi. Aslı ise zorlayıcı dönemleri öngörmeye ve bu dönemlerde yaşamını ona iyi gelen rutinler

etrafında düzenlemeye çalıştığını anlattı. Buna, güvendiği ruh sağlığı profesyonelleriyle süreklilik taşıyan ilişkilerini korumak ve günlük programını ihtiyaç duyduğu şekilde yapılandırmak da dahildi.

Bu anlatılar, yasal kapasitenin süreklilik, güven ilişkileri ve farklı iletişim biçimleri aracılığıyla nasıl desteklenebileceğini göstermektedir. Aynı zamanda, deneyim ile kurumsal tanınma arasındaki uçuruma da işaret etmektedir. Gündelik yaşamda var olan ve hayata geçirilebilen yasal kapasite, resmi ve kurumsal ortamlarda çoğu zaman tanınmamaktadır. Aşağıda, yasal kapasitenin kullanılmasını mümkün kılan ve aynı zamanda sınırlandırmaya devam eden daha geniş koşulları ele alıyoruz.

Erişilebilirlik

Görüşmeler boyunca engelli katılımcılar, karar alma, bu kararlar doğrultusunda hareket edebilme ve bu kararların başkaları tarafından tanınmasının, kurumsal ve gündelik mekanların tasarımı tarafından nasıl şekillendirildiğini ve çoğu zaman nasıl sınırlandırıldığını paylaştılar. Bu anlamda erişilebilirlik, karar alma ortamlarına girebilmenin, bu ortamlar içinde yol alabilmenin ve bu süreçlere katılabilmenin önkoşullarından biri olarak öne çıktı. Katılımcıların anlatılarında erişilebilirlik, fiziksel erişimin ötesine geçerek duyusal koşulları, mekanlarda yönünü bulabilmeyi ve bu alanlardaki etkileşimleri yapılandıran toplumsal normları da kapsamaktaydı. Erişilebilirlik olmadığında, sistemlerle etkileşim kurmak güçleşmekte ve buna bağlı olarak yasal kapasitenin kullanılabilmesi de sınırlandırılmaktadır.

Bilişsel engelli bireylerin sağlık hizmetleri deneyimleri bu durumu özellikle açık biçimde ortaya koymaktaydı. Sağlık hizmetleri, sağlık ve tedaviye ilişkin kararların rutin olarak alındığı bir alan olarak, yasal kapasitenin kullanımı açısından merkezi bir öneme sahiptir. Ancak katılımcılar sağlık kurumlarını, karşılaştıkları en erişilir olmayan mekanlardan biri olarak tanımladılar. Bir yanda kurumsal tasarım ve davranış beklentileri, diğer yanda ise kendi duyusal, bedensel ve iletişimsel gerçeklikleri arasında derin bir uyumsuzluk tarif ettiler.

Birçok engelli katılımcı için hastaneler yön bulmayı, öngörülebilirlik ve kontrol hislerini korumayı ve etkileşime girmeyi zorlaştıran, gürültülü ve kafa karıştırıcı mekanlar olarak deneyimlenmekteydi. Aslı, bariyerlerin daha doktor muayenesine girmeden başladığını şu sözlerle ifade etti:

> Zaten hastaneler çok korkunç yerler, çok sesli. İşte nereye nasıl gideceğimi bulamıyorum. Özellikle daha önce gitmediğim bir hastaneyse imkanı yok. İki saat önceden gitmem lazım gittiğim polikliniğe, yani hiç onları yapamadığım için, bu konuda çok kötü olduğum için, doktorlarla konuşmak da çok zor oluyor.

Erişilebilirliğe yönelik resmi düzenlemeler bile bu bariyerleri her zaman ortadan kaldıramamaktadır. Aslı'nın deneyiminde engelli öncelik sıraları bekleme sürelerini azaltmak bir yana daha da artıran bir işlev görmekte; bu durum onu söz konusu sıralardan tamamen uzak durmaya itmekteydi: "Sözde engelli sırası var. Ama inanın engelli sırası daha geç geliyor. […] Daha geç geliyor ve o yüzden ben spesifik olarak şey diyorum. Bana lütfen engelli sırası vermeyin. Sistemde engelli yazıyor biliyorum ama lütfen vermeyin çünkü beklemek istemiyorum."

Mekanların erişilebilir olmaması, sağlık çalışanlarının önyargıları, engelli bireylerin beyanlarına duyulan güvensizlik ve onların tam ve eşit kişiler olarak tanınmamasıyla birleştiğinde daha da derinleşmekteydi. Aslı, engelliliğinin bedensel göstergelerinin ve tıbbi geçmişinin nasıl algılandığını ve bunun sağlık hizmetlerine erişimi üzerindeki etkilerini şöyle anlattı:

> Hastaneye gitmek benim için ölüm. Bak bütün işte duyusal, otizm açısından rezil rüsva olan her şeyi geçtim. Dehşet bir ön yargı var ve ben hiçbir şekilde muayene olamıyorum hastaneye gittiğimde. Gittiğimde şey diyorlar. Bir, farklı gözüküp farklı davranıyorum. Bir orada fire veriyorum. İki, zaten otomatikman senin orada eski reçetelerin gözüktüğü için adam bana şey muamelesi yapıyor: 'Bu kişinin antipsikotik kullandığı için akli dengesi yerinde değil ve şu an uyduruyor.'

Bu koşullar sağlık hizmeti karşılaşmalarını sıkıntı, kontrol kaybı ve geri çekilme alanlarına dönüştürmekte ve zamanla sağlık hizmetlerinden bütünüyle uzak durmaya yol açabilmekteydi. Mine'nin sağlık ihtiyaçlarından söz ederken ifade ettiği gibi: "Ölmediğim sürece gitmiyorum genel olarak."

Kriz anlarında bu dinamikler daha da görünür hale gelmekteydi. Bir anne olan Nilgün, bir kriz anında ambulansın oğlunu polis eşliği olmaksızın nakletmeyi nasıl reddettiğini şöyle aktardı:

> İnanır mısınız 112 geldi. 'Polis olmadan biz dedi götüremeyiz. Çünkü zarar verebilir bize.' Hadi polis beklendi, polis arandı. Yani insan düşünebiliyor musunuz bunları yaşıyorsunuz. Evladınız polis eşliğinde 112'ye bindiriliyor, ambulansa bindiriliyor. O

> zaman çok ağladım, çok üzüldüm. Yani bu böyle olmamalı dedim. Bu noktaya geldiğimizde biz bunları yaşamamalıyız.

Bilgi ve İletişim

Erişilebilirliğe ilişkin bariyerler, bilgiye erişim ve iletişim alanındaki bariyerlerle iç içe geçmektedir. Bilgi ve iletişime erişim, kişinin önündeki seçenekleri anlayabilmesinin, kendi irade ve tercihlerini ifade edebilmesinin ve karar alma süreçlerine katılabilmesinin temel koşullarıdır. Ne var ki katılımcılarımızın paylaşımları, bilginin çoğu zaman erişilemez formatlarda sunulduğunu; sözel olmayan alternatif iletişim biçimlerinin ise yeterince tanınmadığını ve desteklenmediğini ortaya koydu.

Engelli katılımcılar, kurumlar tarafından sunulan bilgiyi çoğu zaman karmaşık, anlaşılması güç ve erişilemez olarak nitelendirdi. Aslı bunu şöyle dile getirdi: “Resmi bir iş yapmak çok zor Türkiye’de. Metinler çok uzun, hiçbir şekilde yönetmelikler yönlendirici değil.” Burada tarif edilen zorluk, bireysel bir eksiklikten değil; bilginin üretilme, düzenlenme ve sunulma biçiminden kaynaklanmaktadır. Katılımcılar erişilebilir bilginin önemini vurgulasalar da, kolay okunan ya da sadeleştirilmiş bilgi formatları Türkiye’de yeterince bilinmemekte ve yaygın biçimde kullanılmamaktadır.

Katılımcılar ayrıca iletişim desteği ihtiyaçlarının sıklıkla tanınmadığını ve karşılanmadığını aktardı. Örneğin Mine, sağlık hizmeti karşılaşmalarında iletişim konusundaki güçlüklerin kendisi için nasıl başlı başına bir kaygı kaynağına dönüşebildiğini paylaştı:

> Bazen çok konuşuyorum ve bağlamsız konuşuyorum. Doktorla ilişkide aşırı bilgi vermek karşı tarafın da iyi karşılamadığı bir şey olabiliyor. […] O iletişim kopukluklarından bir çöküşe sürüklenebiliyorum bazen. Yanımda birinin daha olup durumu toparlaması gerekiyor. Bazen konuşurken dinleyemiyorum. Bana ne dendiğini bilmeden doktordan çıkmak komik bir şey.

İletişim biçimlerinin geçerli ve meşru kabul edilip edilmediği meselesi, katılımcıların ağrı ve rahatsızlıklarını ifade etme deneyimlerine ilişkin anlatılarında da ortaya çıktı. Aslı’nın sırt ağrısı deneyimi, ağrının ancak nörotipik duygusal ve bedensel tepkilerle ifade edildiğinde ciddiye alınması gereken bir durum olarak değerlendirilebildiğini gösteriyordu:

> Benim normalde çok uzun süre boyunca sırtımın belimin ağrısı vardı, hiçbir şekilde geçmiyordu ve işte bütün doktorlar da beni iplemiyordu. […] ne o kadar çok ağrıdığını gösteriyorum karşıdaki adama ne de mesela normalde benim yerimde başkası olsa kendini yerlere atar. Ben öyle değilim. […] Doktor bana şey diyor mesela öyle bir şeyin olsa şu an yerinde duramazdın mesela. Evet duramazdım muhtemelen ama şu an yerimde duruyorum ve canım da acıyor. Ağlamıyor olabilirim ama bunu anlatmak çok zor.

Araştırmamız ayrıca, Türkiye kurumsal ve gündelik yaşamında sözel iletişimin çoğu zaman geçerli tek ifade biçimi olarak kabul edildiğini göstermektedir. Yazı, mesajlaşma, beden dili ya da destekli iletişim gibi alternatif iletişim biçimleri nadiren tanınmakta veya desteklenmektedir. Bu durum, engelli bireylerin hizmetlere erişim ve haklarını kullanma süreçlerinde irade ve tercihlerini ifade edebilmelerini doğrudan sınırlandırmaktadır.

Aslı'nın alternatif iletişimin yaşamındaki yerine ilişkin anlatısı bunun önemli bir örneğini sundu. Görüşmemizde Aslı, sözel iletişimin duyusal yüklenme, tükenmişlik ve bağlama bağlı olarak onun için her zaman erişilebilir bir iletişim aracı olmadığını anlattı: "Konuşmam direkt gidiyor böyle. Bir süre konuşamıyorum. […] Özellikle burnout'sam sıfır, direkt hiç olmuyor." Ancak bu durum, iletişimin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Aslı irade ve tercihlerini, sıkıntılarını ve kararlarını ifade edebilmek için mesajlaşma, yazı yazma ve metinden sese dönüştüren cihazlar gibi alternatif iletişim yöntemlerini etkin biçimde kullanabiliyordu.

Aslı'nın geçici olarak konuşamadığı ve ambulansla hastaneye götürüldüğü bir acil sağlık deneyimi, bu iletişim yöntemlerinin kurumsal ortamlarda nasıl geçersiz sayıldığını çarpıcı biçimde gözler önüne serdi. Konuşamamasına ve kendine gelebilmek için acilen hastaneden çıkmaya ihtiyaç duymasına rağmen, taburcu edilmesi sözlü onam vermesine bağlanmıştı: "Sözel onam vermemi bekliyorlar çünkü. Veremiyorum ben de."

Acil servis çalışanları bunun üzerine iletişimi kolaylaştırmaya yönelik bir yaklaşım geliştirmek yerine, Aslı üzerindeki konuşma baskısını daha da artırmıştı. Aslı'nın yaşadığı açık sıkıntı belirtilerine rağmen sessizliği iş birliği yapmamak olarak yorumlanmış; istenmeyen fiziksel temas da dahil olmak üzere sözlü yanıt vermesi için baskı sürdürülmüştü:

> Hala zorluyorlar beni. Zorla dokunuyorlar falan. Bu arada ben dokunmaya karşı çok hassasımdır yani. Ben daha konuşmuyorum onlar onu yaptıkça mesela. Hiçbiri de şey düşünmüyor […] Orada birisi çıkarıp elime evet hayır yazan bir kağıt verseydi eminim ki işimizi çok kolay hallederdik.

Bir arkadaşı devreye girip Aslı'nın isteklerini telefona yazarak iletmesine aracılık ettiğinde bile bu geçerli bir onam biçimi olarak kabul edilmemişti. Aslı ancak aynı hastanede çalışan ve otoritesi hastane ortamında kabul gören psikiyatristinin müdahalesi sonrasında taburcu edilebilmişti. Kurumsal iddialar ile uygulama arasındaki çarpıcı çelişkiye dikkat çeken Aslı şöyle dedi: "İşin komik kısmı acilin girişinde kocaman 'biz otizmin farkındayız' broşürü vardı, böyle 3-4 insanı kaplayacak kadar kocaman bir şey. Böyle kötü kötü deneyimler."

Bu dinamikler yalnızca sağlık hizmetleriyle sınırlı değildi. Sena'nın anlatısı, bilgi işleme ve iletişim farklılıklarının kamusal alanlarda nasıl kriminalize edilebildiğini de ortaya koydu:

> İşte mahkemelerim oldu, çok fazla yargılandım ben. Çünkü kendimi ifade edemedim. Ani bana dokunuluyor. Ben burnout geçiriyorum, meltdown geçiriyorum. […] Benim gibi otistik bir birey niye benden kimlik soruyorsunuz dediğinde siz onu bireysel algılarsanız kolluk kuvveti olarak, ben mukavemetten yargılandım. 331 gün cezam var benim mesela. Ve çok korkunç bir gece geçirdim. Yani ters kelepçelendim, dövüldüm kolluk tarafından. Çünkü bilinmiyor.

Bu deneyimlerin ardından kamusal hayat, Sena için sürekli bir kaygı kaynağı haline gelmişti: "Çünkü ben gündelik hayatta top nereden, ne şiddetle gelecek, inanın bilemiyorum."

Tanınma, Destek ve Katılım

Erişilebilirlik ve bilgi ile iletişime erişim meselelerin yanında, katılım, yasal kapasitenin pratikte ya hayata geçirildiği ya da inkar edildiği nokta haline gelmektedir. Engelli katılımcılar, görece küçük düzenlemelerin bile kendi yaşamlarına ilişkin kararlara katılmalarında önemli bir fark yaratabildiğini vurguladı. Dinlemek ve iletişim için zaman tanınması dönüştürücü deneyimler olarak tarif edildi. Dijital randevu sistemleri, kolay yönlendirilebilir hastane haritaları, daha sakin ortamlar, işlevsel öncelik sistemleri ve alternatif iletişim destekleri gibi diğer pratik düzenlemeler de, kişiyi karar alma süreçlerinin dışına itmek yerine katılımını mümkün kıldıkları için değerli bulunuyordu.

Aslı'nın İstanbul Havalimanı'ndaki ayçiçeği yaka kartı uygulamasına ilişkin deneyimi bunu açık biçimde gösteren örneklerdendi. Bu uygulama, engelli kişinin bir açıklama yapmak zorunda kalmadan bağlama uygun destek alabilmesini sağlayan bir farkındalık sistemidir. Aslı, bu küçük düzenlemenin kontrol duygusunu zayıflatmadan bağımsızlığını nasıl desteklediğini şöyle ifade etti: "O kadar bağımsızlık sağlıyor ki […] Kimse gelip bana spesifik yardım etmiyor. Ama biraz kafam karışmış görüneyim, birisi hemen bana gel bak buradan gideceksin falan diyor. O kadar iyiydi ki."

Erişilebilir sistemlerin yokluğunda birçok katılımcı, gündelik ve kurumsal karşılaşmaları yönetebilmek için aile üyelerinin ya da arkadaşlarının desteğine ve eşliğine ihtiyaç duymaktaydı. Mine'in söylediği gibi: "Yani birinin desteğiyle, ancak beni hem sosyal olarak hem de bilgiyi işleyebilmem bakımından destek sağlayabilecek biriyle, sağlığa erişim sağlıyorum genelde." Bu tür enformel destek biçimleri çoğu zaman erişimi mümkün kılan temel bir dayanak haline gelse de, beraberinde yeni bağımlılık ve güvencesizlik biçimlerini de getirmekteydi. Mine, gündelik yaşamını bu tür destek biçimleriyle sürdürmenin giderek zorlaştığını şöyle anlattı: "Bürokratik işlemleri arkadaşlarım hallediyormuş. Kendi başıma hiç doktora gitmedim ben şu ana kadar. Tıbbi destek ihtimali kalmadı, annem babam götürüyor hala beni doktora çünkü. Ve artık zorlaşmaya başladı çünkü 60'larındalar."

Engelli katılımcıların anlatıları sağlık hizmetlerinde, hukuki süreçlerde ya da gündelik hayatta, karar alma ortamlarında fiziksel olarak bulunmanın mutlaka sürece dahil olmak anlamına gelmediğini de göstermektedir. Hizmetlere ve haklara başkalarının eşliğinde erişme girişimleri, katılımı kolaylaştırmaktan ziyade kimi zaman farklı bir dışlanma biçimini beraberinde getirebilmekte; engelli bireyin doğrudan süreç dışına itilmesine yol açabilmektedir. Aslı'nın hastane ziyaretlerine ilişkin anlatımında belirttiği gibi: "Ailemle gittiğimde de bu sefer şey oluyor, hep annemle konuşuyorlar mesela. Hiç benimle konuşmuyorlar. Yani orada sadece duracak bile olsam benimle konuşmuyorlar."

Destek veren bir kişinin ya da aile üyesinin varlığının iletişimi bütünüyle engelli bireyden uzaklaştırdığı bu durum, kurumsal karşılaşmalardaki daha geniş bir tanınmama örüntüsünün parçasıydı. Engelli katılımcılar, kendi bakım ve yaşam koşullarına ilişkin konuşmalar sırasında fiziksel olarak orada bulunmalarına rağmen sıklıkla muhatap alınmadıklarını paylaştılar. Bu tür karşılaşmalarda fiziksel varlık katılıma dönüşmemekte; konuşmalar ve kararlar, engelli bireyler hakkında ancak onların anlamlı katılımı olmaksızın yürütülmekteydi.

Katılım, bireylerin görüşleri talep edilen, dinlenen ve ciddiye alınan muhataplar olarak tanındıkları durumlarda mümkün hale gelmektedir. Engelli katılımcılar bu tür karşılaşmaları, tam da kendi deneyim ve bilgilerinin meşru kabul edildiği tanınma anları olarak nitelendirdi. Aslı, deneyimlerinin ve bilgisinin ciddiye alınmasının ne denli önemli olduğunu vurguladı: Doktorların "Ben bilmem kaç sene okudum kaç hasta gördüm, bana mı öğretiyorsun?" tutumunun kendisini güçsüz ve değersiz hissettirdiğini; buna karşın söylediklerini yeniden değerlendirmeye ve teyit etmeye açık olduklarında ise dikkate alındığını hissettiğini ve bunun kendi sağlığına ilişkin kararlara katılımını mümkün kıldığını aktardı:

> Ama mesela Pelin hocada öyle bir şey yok. Mesela ben disperaksim olduğunu düşünüyordum ama tanım yoktu bu konu hakkında. […] O dedi ki ben ne bilmiyorum, hiç bakmadım, bakayım. Sonra mesela bir sonraki seans dedi ki evet sende cidden bu var mesela. Biz bunları yaşadık. Ve bu çok büyük bir nimet.

Orhan'ın deneyimi benzer şekilde katılımın süreklilik, güven ve tanınma ilişkileri aracılığıyla nasıl mümkün hale geldiğini gösteriyordu. Orhan, tedaviye ilişkin kararlara katılımının, sürekli değişen doktorlarla karşılaşmak yerine tanınma ve güvenin gelişebildiği istikrarlı bir ilişki kurulduğunda nasıl mümkün hale geldiğini anlattı:

> Beni hiç tanımayan, her seferinde ilk defa görüyormuş gibi davranan doktorlardan sonra sabit bir doktor ve süreç bile gerçekten çok pozitif etki yarattı […] Mesela belirli ilaçlar vardı. […] Hande Hanımla konuşurken bunları karşılıklı biçimde alınmış kararlar biçiminde uyguluyorduk.

Katılımcılarımızdan Adil ise, bir avukat olarak, bilişsel engelli bir kadına yönelik cinsel şiddet davasında, engelli kadının hukuki sürece anlamlı katılımının nasıl mümkün hale geldiğini aktardı. Başlangıçta mahkemede konuşmaktan çekinen kadının sürece katılımı, zaman içinde kurulan iletişim ve güven ilişkisi sayesinde gerçekleşebilmişti: "Empati kurmak ve onunla birebir iletişime geçmek, iletişim kurmaya çaba harcamak […] Onu bir özne olarak, kişi olarak karşımıza aldık. Diğer müvekkillerimizle aynı uygulamayı yaptık." Engelli kadın, kız kardeşinin ve uzman desteğinin katkısıyla ifade verebilmiş; dava sonucunda sanıklar mahkum edilmişti.

Adil, müvekkilinin ifade vermesini sağlamayı "biraz riskli bir karar" olarak nitelendirse de, bu riski dışlanmanın gerekçesi olarak görmek yerine onu sürecin aktif bir öznesi olarak

muhatap alarak, iletişimi uyarlayarak ve güvenilen destekçilerle birlikte çalışarak katılımı mümkün kılmıştı. Bu deneyimi değerlendirirken, BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 12. maddesi ile destek paradigmasına nasıl somut anlam kazandırdığını şu sözlerle vurguladı:

> Sonuç itibarıyla zihinsel engelli kişiler veyahut da daha ağır mental geriliği olan insanlar da destekli yardımlarla çok rahat kendilerini birey olarak kişi olarak ifade edebileceklerini ve iradelerinin çok rahat ortaya çıkarılabileceğini, hani ben o günü düşündüğümde, 20 yıl, 24 yıl öncesini düşündüğümde, ortaya çok rahat çıkarılabileceğini görebiliyorum. Yani mesela siz bu soruyu sormasaydınız, o dönemlere ait bilinçaltının şeylerinde öyle duracaktı. Ama şimdi hatırladığımda Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 12'nci maddesinin tam da ne demek istediğini daha somut bir şekilde anlayabiliyorum.

Yetişkin Yaşamın Mümkün Kılınması

Araştırmamız, yasal kapasitenin eşit biçimde kullanılabilmesinin yalnızca erişilebilir mekanlara, iletişim biçimlerinin tanınmasına ve karar alma süreçlerine destekli katılıma bağlı olmadığını; aynı zamanda engelli bireylerin kendi geleceklerini şekillendirebilen kişiler olarak tanınıp desteklenmelerini mümkün kılan yapısal düzenlemelere de bağlı olduğunu göstermektedir. Hukuki çerçeveler engelli bireyleri çoğu zaman çocuk statüsünde ve bağımlı kişiler olarak konumlandırırken, katılımcıların anlatıları istihdama erişim, bağımsız yaşam olanakları ve toplumsal yaşama katılım aracılığıyla yetişkin bir yaşamı pratikte sürdürebilmenin önemini vurgulamaktadır.

Yetişkinliğe Geçiş ve İstihdam

Görüşmeler boyunca çocukluktan yetişkinliğe geçiş, mevcut az sayıdaki devlet desteğinin de ortadan kalktığı ve bilişsel engelli bireylerin istihdam, bağımsız yaşam ya da daha geniş toplumsal ve kültürel katılım imkanlarından yoksun bırakıldığı kritik bir eşik olarak öne çıktı. Anne Nilgün, devlet desteğinin belli bir yaşın ötesinde büyük ölçüde sona erdiğini şu sözlerle anlattı: "Ama asıl sorun 20 yaş sonrası. O özel eğitim uygulama okullarından mezun olduktan sonra, yani okulları bitirdikten sonra dört duvar arasında aileyle, anneyle, varsa babayla."

Bu durum, Türkiye'de yetişkin engelli bireylere yönelik sosyal bakım desteğinin büyük ölçüde aile temelli bakım düzenlemeleri etrafında örgütlenmiş olmasını yansıtmaktadır. Engelli aylığı ve engelli bakım aylığı, esas olarak yüzde 40'ın üzerindeki engellilik oranına ve engelli bireyin bağımsız bir hak öznesi olarak durumundan ziyade hanehalkının gelir düzeyine göre tahsis edilmektedir. Sonuç olarak bu düzenlemeler, devlet desteğine ihtiyaç duyduğu düşünülen engelli bireylerle duymadığı varsayılanlar arasındaki ayrımları pekiştirirken; ailesel bakım ve bağımlılık varsayımları etrafında yapılandırılmış olmaları nedeniyle bağımsız yaşam ve toplumsal katılım için de oldukça sınırlı bir alan bırakmaktadır.

Bilişsel engelli yetişkinlere sunulan diğer devlet desteği biçimi ise özel eğitim desteğidir. Bu sistem kapsamında, yüzde 20'nin üzerinde engellilik oranına sahip engelli bireyler, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam edebilmek için devletten aylık destek alabilmektedir. Gerçekten de özel eğitim, görüşme yaptığımız bilişsel engelli katılımcılar ve aile üyelerinin engelli çocukları arasında, örgün eğitimin tamamlanmasının ardından uzun süre boyunca yaygınlığını sürdürmekteydi. Bu merkezler, aileler tarafından bakım sorumluluklarından bir nebze olsun uzaklaşabilmeyi sağlayan alanlar ve engelli bireylerin aile dışında toplumsal yaşama katılabildiği az sayıdaki mekandan biri olarak değerlendiriliyordu. Bu merkezlere devam eden engelli katılımcılarımız da benzer şekilde, burada sunulan sosyalleşme imkanlarını önemsediklerini ve bu alanlardan keyif aldıklarını ifade ettiler. Özel eğitim ortamlarında kurulan arkadaşlıkların çoğu zaman gündelik yaşamın diğer alanlarına da taşındığı, görüşmelerin genelinde ortaya çıkan ortak temalardan biriydi.

Ancak bu özel eğitim desteği ve düzenlemesi kapsam ve erişim bakımından oldukça sınırlı kalmaktadır: devlet desteğini aile sınırlarının ötesine taşımakta, fakat bunu yalnızca eğitim modeli üzerinden yapmaktadır. Bu durum, engelli yetişkinleri kendi yaşamlarını şekillendirme hakkına sahip bireylerden ziyade, sürekli eğitim ve gözetim gerektiren kişiler olarak konumlandırmaktadır. Bununla birlikte, eğitimin belirli bir yönelim ya da amaç sunan bir yol olmaktan çok, kişileri sistem içinde tutmaya yönelik bir yapı olarak işlediği durumlarda, süreç çoğu zaman bireyin güçlü yönleri, ilgi alanları ya da hedefleri üzerine inşa edilmekten ziyade, eksiklik olarak görülen yönlerin yönetilmesi ya da geliştirilmesi etrafında örgütlenmektedir.

Özgür'le yaptığımız görüşme sırasında babası Özer, eğitimin neden sürdürüldüğüne ilişkin yaklaşımı şöyle açıkladı: "Eğitime devam ediyoruz, [bilişsel engelli kişiler için] eğitim, tekrar çok önemli, unutmaması için. Unutabilir belki yazmayı okumayı. O yüzden eğitimi devam ediyor." Baba

Cemal de benzer şekilde, oğlunun üniversite eğitiminin yetenekleri ya da tercihleri doğrultusunda değil, daha çok zayıf görülen yönlerini geliştirme amacıyla şekillendirdiklerini paylaştı: “herkes en yeterli, en yetenekli, en becerikli olduğu alanda plan yaparken […] becerilerini geliştirmek üzere […] işte zayıf olması sebebiyle [o bölümü] seçtik.”

Bu bağlamda, eğitimin bilişsel engelli yetişkinlerin yaşamındaki merkezi konumunu sürdürmesi, mevcut olan başlıca yapılandırılmış etkinlik olmasıyla yakından ilgiliydi. Eğitime devam etmek çoğu zaman bir tercih olmaktan ziyade, okul sonrası desteklerin, istihdam olanaklarının ve toplum temelli programların yokluğuna verilen bir yanıt olarak işlev görmekteydi. Bu durum, Saniye’nin oğlunun lise mezuniyeti sonrasında yükseköğretim ya da istihdam seçeneklerini değerlendirmek yerine onu bir yıl daha örgün eğitim içinde tutma kararlarını anlatışında açıkça görülebiliyordu:

> Şimdi orayı da bitirdik mezun olduk aslında. […] Öğretmenlerimiz dedi ki ben de öyle düşündüm açıkçası. Ben kendim önerdim. Dedim eve otursa, evde olsa ne yapacak dedim. Otur otur otur akşama kadar. En azından [okula] geldiğinde içeri dışarı giriyor çıkıyor, arkadaşlarıyla görüşüyor. Vakit geçiriyor. Onun için de iyi oluyor […] Bir sene daha bıraktırdık yani. Oraya bir yıl daha gidecek. Ondan sonra artık oturacak evde. İş herhangi bir şey olmazsa...

Engelli katılımcılar da okuldan istihdama geçiş süreçlerinin belirsiz ve yetersiz desteklendiğini paylaştılar. Sena’nın ifade ettiği gibi, mevcut eğitim politikaları “kaynaştırma öğrencileri için istihdama yönelik çalışmıyor.” İstihdama erişim, aynı zamanda dışlamayı yeniden üreten standartlaştırılmış ve farklı ihtiyaçlara uyum sağlamayan sistemler tarafından belirlenmektedir. Sena örneğin, Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı’nın farklı engel gruplarını aynı ölçütler içinde değerlendiren yapısını eleştirerek şöyle söyledi: “Bütün engel gruplarını aynı içeriğe koyuyor. Aynı sorular soruluyor bütün engel gruplarına. Mesela ben atasözleri deyimler konusunda berbatım. İmaları anlamam. Anlatım bozukluğu soruları benim için eziyettir mesela.”

Okul ile yetişkinlik arasındaki boşluk katılımcılarımızın istihdam durumlarına yansımaktaydı. Engelli katılımcıların yalnızca küçük bir kısmı ücretli işte çalışmaktaydı ve görüştüğümüz aile üyelerinin engelli çocukları arasında istihdam çok daha nadirdi.

Bu engellere rağmen görüşmelerimizde istihdam, ekonomik ve toplumsal yaşam içinde tanınma, katkı sunma ve yetişkin birey olarak var olabilme açısından kritik bir alan olarak öne çıktı. Örneğin

Orhan, çalışmanın kendisine hem özneleşme hem de tatmin hissi verdiğini vurguladı: “gecikmiş isteklerimin teker teker yerine gelmesine çok yardımcı oluyor iş hayatı.” Murat ise ağabeyiyle birlikte çalışma planlarını heyecanla paylaştı:

> Murat: Eczacı olacak abim de, yanında ben de çalışacağım abimin yanında. Çay yaparım orada kahve yaparım. Her şey yaparım.
>
> ET: Müşterilerle de ilgilenir misin?
>
> Murat: İlgilenirim tabii. Bir de kardeşim var, Aytaç. O da işe başladı.

Baba Cemal ise oğlunun üniversiteyi bitirmesine rağmen iş yaşamından dışlanması nedeniyle duyduğu hayal kırıklığını dile getirirken istihdamın önemini vurguladı:

> Üniversite sonrasında da iş hayatı ya da zamanını verimli kullanabilmesi, kendisini gerçekten bir birey, vatandaş gibi hissedebilmesi için bir istihdama ihtiyacı vardı. Bunu maalesef sağlayamadık. O zaman günü hala o aktivitelerde geçiyor. Annesiyle dışarıda geziyor bazen... Ama onun dışında zamanı verimli kullanamıyor, bu da canımızı sıkıyor bizim.

İş olanaklarının mevcut olduğu durumlarda ise bunlar çoğu zaman kişisel bağlantılar üzerinden kurulan kırılgan imkanlardı. Sibel, çalışmanın oğlu Evren’in kendilik algısını nasıl dönüştürdüğünü ve işe erişim konusunda istikrarlı kurumsal destekler olmadığında bu imkanların ne kadar hızlı ortadan kalkabildiğini şöyle anlattı:

> Evren kantinde çalışacaksa Evren akşamdan diyor, anne ben kantinde çalışacağım diyor. Biz gidiyoruz baba ile oraya çay içmeye, bahşiş de bırakıyoruz. Onlar Evren'in çok hoşuna gidiyor, yanındaki çalıştığı çocukların da. Böyleydi, şimdi ne oldu? O kantini kapattılar, boş duruyor orası, çocukları çalıştırmıyorlar.

İşyerlerinde kapsayıcı uygulamalar nadiren de olsa ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamalar da çoğunlukla kurumsal çerçevelerden ziyade kişisel inisiyatiflere dayanıyor olsa da, engelli katılımcıların iş yaşamına katılımı açısından etkileri oldukça büyüktü. Aslı, normalde kısa süreli düşünülmüş bir “workbuddy” sisteminin birkaç ay boyunca sürdürülmesinin etkisini şöyle anlattı: “Mesela o çocuk çok bilmeden benim bayağı hayatımı kurtarmış birisi. Bir gün normalde şeymiş,

bir hafta on gün sürüyormuş workbody'lik, o çocuk bana üç ay yaptı yani. Her şeyi ona soruyordum. Her şeyi de cevaplıyordu." Aslı ayrıca, toplantılar sırasında yazılı mesajlaşmanın kullanılması ya da sonrasında yazılı notların paylaşılması gibi iletişimde yapılan küçük uyarlamaların da iş yaşamına aktif katılımını nasıl mümkün kıldığını ifade etti. Bu değişiklikler yalnızca Aslı'ya değil, daha açık iletişim ve iş akışı sağlayarak ekibin geneline de fayda sağlamıştı.

Bağımsız Yaşam

Bağımsız yaşam, engelli katılımcılar için temel, ancak pratikte ulaşılması güç bir hedef olarak kalmaktaydı. Katılımcılar bağımsızlığı, güvenilir ve uygun desteğin varlığına bağlı bir durum olarak tanımlasalar da bu tür destekler kamu tarafından finanse edilen hizmetler aracılığıyla sağlanmamaktadır. Bunun yerine birçok katılımcı, aile ve yakın çevreye dayalı, ücretsiz ve çoğu zaman toplumsal cinsiyetlendirilmiş destek ağlarına dayanmaktaydı. Aile üyeleri, özellikle anneler, bürokratik süreçlerin yürütülmesinden gündelik temel ihtiyaçların karşılanmasına kadar günlük yaşamın sürdürülmesinde merkezi bir rol üstleniyordu. Bu destek ilişkileri her ne kadar hayati önemde olsa da sürdürülebilir olmaktan uzaktı ve çoğu zaman bağımsız yaşam hedefiyle gerilim içinde olan bağımlılık biçimlerini yeniden üretmekteydi.

Mine, destek ağlarının kesintiye uğradığı bir dönemi anlatırken, gündelik yaşamının bu ilişkilere ne ölçüde bağlı olduğunu ve bunu ancak bu destekler ortadan kaybolduğunda gerçek anlamda fark ettiğini şöyle ifade etti: "Nelerin nasıl yapıldığını bilmiyordum ve normalde ciddi destek mekanizmalarım varmış. Onlar kaybolunca büyük hatalar yapmaya başladım." Aslı'nın anlatısı da, destek olmaksızın gündelik yaşamı sürdürmenin onun için ne kadar zorlaşabildiğini gösteriyordu: "Ben şeyi çok düşünüyorum. Ben muhtemelen hiçbir zaman böyle tek yaşamayacağım. Hiçbir zaman işte tam [bağımsız] şekilde yapamam, çünkü çok yapamadığım şey var." Aslı bunun gündelik yaşamdaki somut sonuçlarını anlatmaya şöyle devam etti:

> Su içmeyi asla hatırlamam, yemek yemeyi asla hatırlamam. Birisi bana söylemedikçe. […] Mesela tamam suyu eline alıp içiliyor ama yemek yap dersen evi yakma olasılığım var. Yemeği yaparım yemeyebilirim. […] Yani bir şekilde yalnız yaşarım ama hayat kalitem çok çok düşer ve şey mesela muhtemelen 1,5-2 aya da böyle baygın şekilde çıkarım. Çok da böyle eve birisi gelmedi diye bayılmışlığım da var su içmiyorum diye.

Bu anlatı, bağımsız yaşamı pratikte mümkün kılabilecek yapılandırılmış destek biçimlerine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Aslı, ihtiyaç duyacağı destek düzenlemesini anlatırken bunu açıkça ifade etti:

> Hangi ülkede bilmiyorum. Böyle işte istersen evine geliyorlar, 2,5 gün falan böyle ya da işte hep yanında oluyorlar falan devlet sağlıyor. Öyle bir şey Türkiye'de olsa hemen şu gün alıp kendim ayrı eve çıkarım. Çok istiyorum çünkü. Ama yapamayacağım yani kesinlikle imkanı yok. Ama öyle bir şeyi çok isterdim.

Bağımsız yaşam, görüşmelerimizde aynı zamanda gelecekle ilişkili bir mesele olarak da gündeme geldi. Hem engelli katılımcılar hem de aileler, aile tarafından sağlanan desteğin sonsuza kadar sürdürülemeyeceğinin yoğun biçimde farkındaydı. Ebeveynler artık bakım veremeyecek duruma geldiğinde engelli bireylerin nasıl yaşayacağı, çalışacağı ve destekleneceği sorusu, yapılandırılmış destek sistemlerine yönelik taleplere özel bir aciliyet kazandırıyordu. Bu anlamda bağımsız yaşam desteği, istihdam desteği gibi, yalnızca bağımsız yaşamı bugün mümkün kılmak açısından gerekli değildir. Aynı zamanda aile ötesinde bir yetişkin yaşamının kurulabilmesi ve geleceğin tahayyül edilebilir hale gelebilmesi için de temel bir koşuldur.

Toplumsal Katılım ve Öz-Savunuculuk

Bu bölümde ele alınan anlatılar, yasal kapasitenin pratikte hayata geçirilebilmesi için gerekli bir başka koşula daha işaret etmektedir: toplumsal yaşama katılabilme ve bu yaşamı şekillendiren yapı ve süreçlerde kişinin temsil edilebilmesi. Engelli katılımcılar için arkadaşlıklar, akran toplulukları, ortak faaliyetler ve kolektif örgütlenme biçimleri yaşamlarında tanınma, aidiyet ve katılımın temel kaynaklarıydı. Ancak toplumsal yaşama katılım olanakları, daha geniş bağlamlarda desteklenmekten ziyade çoğu zaman aile ve eğitim çevreleri içinde yoğunlaşıyordu.

Esin ile annesi Sezin arasındaki ilişki, ortak yaşamlarının Esin'in dünyasının sınırlarını da nasıl belirleyebildiğine dair çarpıcı bir örnek sunuyordu. Sezin, özel eğitim merkezindeki öğretmenlerden Esin'e bir otorite figürü gibi değil, bir arkadaş gibi yaklaşmalarını istediğini anlattı: "Dedim ki geldiği zaman Esin ile arkadaşınız gibi, hani başında bir otorite olmayın, ne bileyim işte öğretmen ya da abla olmayın da arkadaş olun." Bu ilişkilenme biçimi içinde öğretmenleriyle birlikte çay içmek, kek yapmak ve vakit geçirmek Esin için açık bir mutluluk kaynağına dönüşmüştü. Ancak bu durum aynı zamanda yapısal bir sınırlılığa da işaret etmekteydi. Esin'in bağımsız biçimde arkadaşlık ilişkileri

kurabileceği alanların yokluğunda, öğretmenleriyle kurduğu ilişkiler bu boşluğu doldurmak üzere yeniden şekillendiriliyordu. Sezin'in ifade ettiği gibi: "Çünkü arkadaşı yok. Arkadaşlarının yaş ortalaması 70, yani benim arkadaşlarım kızımın da arkadaşları." Bu bağlamda Esin'in kamp gezisi planları, kendi yaşı ve kimliğine daha yakın insanlarla ilişki kurabileceği ve annesiyle paylaştığı sosyal dünyanın ötesine geçebileceği bir alana işaret etmesi bakımından da ayrı bir anlam kazanıyordu.

Kendi topluluklarını bulabilmiş engelli katılımcılar açısından fark oldukça belirgindi. Kendi kimliklerinden insanlarla bağlantı kurabilen katılımcılar, bu ilişkilerin mümkün kıldığı karşılıklı tanınma ve anlaşılma duygusunu özellikle vurguladılar. Aslı bunu şöyle tarif etti:

> Otistik arkadaşlarım olması çok güzel bir şey. Direkt şey böyle, seninle aynı konuşan bir insan var karşında. Mesela Anıl'la benim ilgi alanlarımız kesinlikle aynı noktalarda değil ama o kadar rahat konuşabiliyoruz ki, o kadar güzel ilişkimiz var ki. Ya da işte mesela İpek, Mine hepsiyle de iletişim içerisindeyim. Bana çok değerli şeyler öğrettiler. O destek bana çok şey öğretti.

Bu ilişkiler, diğer sosyal ortamlarda çoğu zaman kolaylıkla bulunmayan bir imkan sunuyordu: kişinin iletişim ya da davranışlarını sürekli açıklamak zorunda kalmadan kendisi olarak tanınabilmesi. Ancak Aslı aynı zamanda sınırlı sosyal çevrenin yarattığı süregelen zorluğu da kabul etti: "Yalnızlık hala benim için büyük bir problem bu arada. Çok arkadaşım yok şu an ama gerçekten birkaç tane daha olmasını isterdim. Çünkü bazen insan yalnız hissediyor."

Akran ilişkilerinin ötesinde, sivil ve kolektif yaşama katılım da tanınma, aidiyet ve katkı sunmanın önemli yollarından birini oluşturmaktaydı. Marin'in anlattığı biçimiyle oğlu Arsen'in seçimlerde oy vermesi, yurttaşlık süreçlerine katılımın nasıl anlamlı ve güçlendirici bir deneyime dönüşebildiğini gösteriyordu: "Oy vermeyi çok seviyor […] Ben CHP'ye verdim oyumu anne, iyi yaptım mı diyor mesela." Engelli katılımcı Semih de ücretli bir işte çalışmıyor olmasına rağmen, kendine gönüllülük faaliyetleri, kültürel üretim ve yerel yönetime katılım etrafında şekillenen bir sivil yaşam kurmuştu: "Yine ben özel durumumdan dolayı maaşlı çalışamadığım için gönüllü kuruluşlarda çalışıyorum. Kent konseylerinde engelliler meclisi üyeliği yapıyorum."

Katılımcılarımızın anlatıları, aynı zamanda savunuculuk ve kişinin kendi deneyim ve taleplerini doğrudan ifade edebilmesinin mümkün kıldığı farklı ilişki ve öznelik biçimlerine dair ipuçları da

sundu. Örneğin Mine, içinde yer aldığı öz-savunuculuk grubunu, gündelik yaşamını sürdürebilmesini aktif biçimde destekleyen bir yapı olarak tanımladı:

> Ben örgütlenmeyi seviyorum anladığım kadarıyla. Onu yapmayınca eksik hissediyormuşum. Örgütlenmek ve bir şeylerin parçası olmak benim kaşıklarımı güncelleyen bir şey. Sadece evde bir şeylerle uğraşmaya çalışınca kıpırdayamadığımı fark ediyorum.

Bu anlatılar, akran topluluklarının, toplumsal yaşamın ve savunuculuk pratiklerinin başka alanlarda nadiren ortaya çıkan tanınma, katılım ve destek biçimleri sunduğunu göstermektedir. Bu anlamda işaret ettikleri temel nokta, bilişsel engelli bireylerin kendi koşulları içinde, kendi topluluklarıyla ve kendi katılım biçimleri aracılığıyla güçlenmeleri ve örgütlenmelerinin tali bir mesele olmadığıdır. Yasal kapasite hakkının hayata geçirilebilmesi, aynı zamanda bilişsel engelli bireylerin kendi yaşamları hakkında konuşulan, karar alınan ve politika üretilen alanlarda yer alabilmelerine ve bu süreçlere katılım gösterebilmelerine de bağlıdır.

Öneriler

Bu projenin bulguları, yasal kapasite hakkının uygulamada hayata geçirilebilmesinin yalnızca hukuki reformlarla mümkün olmadığını, aynı zamanda engelli bireylerin yaşamlarını şekillendiren kurumsal, toplumsal ve siyasi koşulların dönüştürülmesine de bağlı olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular ışığında aşağıdaki önerileri sunuyoruz:

1. Yasal kapasiteye ilişkin hukuki çerçeve reforme edilmelidir (EHS Madde 12)

Hukuki çerçeve, EHS'nin 12. maddesiyle uyumlu hale getirilerek yasal kapasitenin evrensel olduğu kabul edilmeli ve bireylerin uygun destek ve güvencelerle yasal kapasitelerini kullanabilmelerini sağlayacak sistemler kurulmalıdır.

2. Toplumsal algı ve davranışlar dönüştürülmelidir (EHS Madde 8)

Bilişsel engelli bireyleri bağımlı ya da yalnızca korunmaya muhtaç kişiler olarak gören toplumsal algı ve davranışlar, onları eşit haklara sahip yetişkinler olarak tanıyacak şekilde dönüştürülmelidir.

3. Erişilebilirlik sağlanmalıdır (EHS Madde 9)

Kamu hizmetleri, duyusal ve bilişsel çeşitliliği de kapsayacak biçimde erişilebilir hale getirilerek engelli bireylerin yaşamlarını etkileyen kararlara katılabilmeleri sağlanmalıdır.

4. Bilgi ve iletişime erişim sağlanmalıdır (EHS Madde 21)

Kolay okunur ve alternatif formatlar da dahil olmak üzere bilgi, engelli bireylerin anlayabileceği ve kullanabileceği formatlarda sunulmalı; alternatif ve destekleyici iletişim biçimleri gündelik ve kurumsal ortamlarda tanınmalı ve desteklenmelidir.

5. Mesleki eğitimler güçlendirilmelidir (EHS Madde 13)

Hukuk, sağlık ve kamu hizmetleri alanlarında mesleki eğitim güçlendirilerek hizmetlerin EHS ve destekli karar verme yaklaşımlarıyla uyumlu hale gelmesi sağlanmalıdır.

6. İstihdam ve bağımsız yaşam imkanları geliştirilmelidir (EHS Madde 27 ve 19)

Eğitimden istihdama geçişi destekleyen yapılandırılmış süreçler geliştirilmeli; bağımsız yaşamı desteklemek ve aileye dayalı bakım bağımlılığını azaltmak amacıyla kamu tarafından finanse edilen kişisel asistanlık hizmetleri oluşturulmalıdır.

7. Toplumsal katılım ve öz-savunuculuk desteklenmelidir (EHS Madde 29)

Bilişsel engelli bireylerin toplumsal katılımı ve öz-savunuculuğu, engelli bireyler tarafından yürütülen örgütlerin desteklenmesi ve politika yapım süreçlerine anlamlı katılımlarının sağlanması yoluyla güçlendirilmelidir.